

ראה בזמנו מראות מפחידות מסוכנות לקיום התורה, ראה כי גם בני המובנים רפי ידיהם מן העיון בתלמוד והיה די להם בהלכות פסוקות, ראה כי רבים מהמתנדבים בעם ללמודים הוציאו זמנם בעיון החכמות ולא מעט היו אשר הלכו אחר ההבל ויהבלו במחקרי היונים אשר היו למכשולים על דרכי התורה והאמונה, ועל כן גם ראה ברוע עין על משפט הדור הזה ועל מעשהו עד שהיה מקנא באנשי צרפת ואשכנז רועי אמונה בתמימות חסידותם אשר לא ידעו דרך החקירה הפהילוסופית משפט החכמות החיצוניות ולא רצו בהן, ותחת זה עשי התורה אומנותם ונתנו נפשם עליה. ובעבור זה נתן אל לבו לאחוז דרך הצרפתים בתלמוד תורתם, להלהיב לבות נערי בני ישראל לתלמוד תורה, ומצאנו כי באמונתו גלה את חפץ לבו הזה מפורש באמרו: שראוי להזהיר את הצעירים להניח העסק בחכמות מכל וכל, וראוי לכל ירא שמים כי ישוב וישקיר על ספר התורה שבכתב ושבעל פה כי היא בית חיינו ובוה מעלתנו תגדל (אגרות קנאות ד' לפסאי צר 10). הרמב"ן ראה כי רבים חללים הפילה הפהילוסופיא וגם אחד מתלמידיו נלכד בשחיתותיה, עד כי יצא מן הדת והצר לישראל ויהי נורא לכל הארץ (שלשלת הקבלה מ"ג). התלמיד הזה היה שמו אבנר וכתב ספרים לחלק על הדת היהודית וקראם בשם „מלחמת ה'“, „מנחת קנאות“ והיה התלמיד הזה פורע מיסר אבותיו בועט בברותיו מצד להרמב"ן רבו והכעיסו (והרעיומו²⁷). גם מלבד זה הונגר בדת ישראל עוד היו אחרים אשר יצאו מן הדת ובאו בטענות על אמונת ישראל ותורתו. או בזמנו של אבנר הזה חי יהודי שנשחמד המכונה בשמו פויל פראי אשר גם הוא שם פקודתו מלחמה נגד אמונת אבותיו, ומלא מרמה ותוך דבר בה ונתן בה דופי לפני מלך ושרים עד כי במצות המלך הוכרח הרמב"ן להתווכח עמו על עניני הדת לפני קהל ועדה ולפני המלך ושריו²⁸). ועוד יותר מהמה הלא ראה הרמב"ן החרכנות אשר ההרכיבה הפהילוסופיא בקצת הקהלות, ועל כן במעמדים כאלה היה הזמן דורש להשיב המתרשלים אל התורה וחשב כי יצלח בידו זה החפץ רק על פי דרכו החדש להרחיב גבולות תלמוד תורתם כמעשה חכמי צרפת תחת להגביל כאשר עשה הרמב"ם. אמנם אנו ברוורות האחרונים ראינו התולדות אשר יצאו מדרך החדשה אשר פלס הרמב"ן בספרד והוא דרך הפלפול והחדשים בצדק נאמר כי על ידי שטת תלמידו הוחלה סאת הדינים להתרבות ולהתגדל ותלמידיו אחריו עוד האריכו דרכו והתרחיבו עד אשר הגדילה מאד והדרך הוואת לא פסקה עד שנות מאות כבירות.

פרק שני

הפהילוסופיא והקבלה.

הצדק האלהי עשה זאת כי אחרי כל השערורות ואחרי כל העלילות אשר העלילו

27 ר' יהודה אריה די מודינא מספר כי היה זה הספר מנחת קנאות של אבנר בידו. וכתב ששמונו נוכח כי היה מחברו פילוסוף חנינו ותלמודי, והוא רצה לשרפו מדאגת מדבר פן יגיע חספר ליד מי שאינו בקי להשיב לאפקוס ותפורף דעתו עליו. ועי' מה שכתב ההכם יש ר' כסבואו לס' בחינת הקבלה מריא' תנ"ל שהביא כל הענין על אודות אבנר (צד XIII), וכתב שם (צד XV) שחבר ספר מלחמות ה' נגד ס' מלחמות ה' של ר' קמחי. וכתב גם ס' מנחת קנאות והוא מה שחזר הרמב"ם בשם ס' אלפונזי בהקדמתו לספרו. ובס' קול סכל שהוא ח"א בס' בחינת הקבלה בצד 5 מעתיק כמה משפטים ודינים אשר זכר אבנר בס' הנ"ל ומתלוצץ עליהם. ועי' בשלשלת הקבלה דף ס"ג ע"ב, ועי' על אודות ספרי אבנר ותחבולותיו בב"ע חצרפתי Revoué במאמרו של החכם Isidor Leob דברים טובים וכחכמים עי' ס' כרך י"ח צד 52 והלאה וכן פרש ההכם חזק אור יקרות על הויכוח של הרמב"ן עם המומר פויל שם כרך ס"ז צד 1.

28 זה האיש פויל היה מוסר כן נראה מפרש בייכוח הרמב"ן עמו לפני המלך הנדפס בספר מלחמות חובה. ואינו אחר עם אבנר תלמיד הרמב"ן, כי פראי פויל היה איש סכל כאשר נראה מסענותיו נגד הרמב"ן אבל אבנר היה חכם תלמודי ובקי בחכמות כאשר הוכיח הרמב"ם בפירו מנחת קנאות. ולפי דרכנו דו באלה הרמזים שכתבנו בענין זה.

דוד' ח"ה.

העלילו רבים מחכמי ישראל על הרמב"ם וספריו נצחה צדקתו ואמתו את קנאת מגדולי הדוברים עתק על הצדיק. השליח הפועל את החליפה הזאת היה הרמב"ן כי הוא בכל כחו היה מגן בעדו. אבל חוץ ממנו לא מעט פעל ליומם קרן הרמב"ם בספרד ולנשוא את ספריו בתור המעלה הראויה לו הרב החסיד רבי' יונה מגידו גדי האין זה פלא? הוא אשר היה בקושרים עם רבו ר' שלמה מן ההר על הרמב"ם וספריו הוא יהיה ממרימי קרנו? ובכל זאת כן היה. רבנו יונה כערך אשר לפניו קנא נגד הרמב"ם וספריו, התחרט באחרונה על עזותו והודה בפני-כל העם על חטאתו ולא בוש לאמר: הנני מכה על פני ובוש ומתחטט על אשר פערתי פי נגד רבנו הקדוש הרב משה בן מיימון וספריו, ואמר במעמד כל הקהל בבית הכנסת בכרצלונא דברי חרמתו על מעשיו. ודברים כאלה מפי מגדולי לפניו חסיד רבנו יונה איך לא יעשו רושם בלב החכמים והעם? ואף כן יוספר כי בדבריו כן אז נפל פחד רבנו על כל הקהלות וכל מי שפער פיו נגדו קבל דין שמים עליו (ר' הלל מפיררה באגרות קנאות לפסיא תרכ"א). אמנם אף כי יצא לאור משפט צדקו בכל זאת כל המעשים אשר נעשו אז להכחיד החכמות מן הארץ לא חדלו תת כחם ולהרבות עצמה על דרכי הדור ההוא לצדדים שונים. הדור הצעיר אשר נפשם חשקה בחכמות הפהילוסופיות היוניות ושמו אותן תכלית כל מעינם לא הבינו מחשבת הרמב"ם וחפצו בהרכיבו התורה והחכמה יחד. בפירוש אמר כי לא לקח את החכמות כי אם להיותן לתורה לרקחות ולטבחות ולאופות להיות משמשות לפניה להראות העמים והשרים את יפיה כי טובת מראה היא עד מאד (תשובות הרמב"ם ס' מ"ט). ולהמון החכמים אשר לא נסו בעיוני הפהילוסופיא, ולא ידעו ליסד הניווני ורעיוני החכמה על מופתים, גם לא יעד מחקריו עם המופתים המדעיים כי להם די בהכלל היוצא מתוך החקירה, ובהדעות והמוסר והאמונות הנובעים מקרב עיוני המוכחים) במפתיו (עי' פתיחה למ' מ"ט). אבל זה הדור היה דור רמז עיוני, מתנאים בחכמת היונים אשר היתה להם מקור כל האמיתיות ושעברו לה חכמת התורה, וזהו אחרית אלה כי יצא טמא מטהור, כי קמו בהם אנשים סודרים וממרים בתורה מעבירי חק ומחליפי אמונות בישראל. כי כערך שהיסיפו המתאננים רע לדבר סרה על החכמות כן הוסיפו הם לחבוק חיק נכריה.

אמנם רבים מן החסידים בין החכמים אשר אף כי לא כלה גרש יגרשו החכמה העיונית מלבם ומצאו חפץ במחשבת הרמב"ם אשר שם בתורה ישראל על פי הדעת וההכמה בכל זאת מנעו רגלם מלכת בנתיבות הפהילוסופיא היונית ולא שעו אל התחכמות הפהילוסופים ומופתיהם הלמוריים, אך די היה להם בחקירה השכלית, ועל פיה הבינו בתורה ודרשוה וחקרוה בחכמה וזה היה תכלית כל מעינם. הם לא היו ולא רצו גם להיות פהילוסופים בעצם מובן השם הזה, כי אם היו אנשי מחקר באמונה אשר חקירותיהם ניבעות מן השכל הבריא והפשט המישנות לכל שכל בריא אשר הוא למיד הדעת הישרה ומבין אמרי בינה, ועל דרך החקירה הפשיטה והשכלית יתאימו התורה עם החכמה יחד ויפרשו התורה והמצות דברי חכמים וחדותם בדרך תבונות. גם הרמב"ן לא היה פהילוסוף למדוי ולא מצאנו במחקריו בספריו כי היה בונה מעליותיו על הקדמות פהילוסופיות ועל חרכים מופתיים אבל כל דרכיו משפט השכל. ועל כן ראש אנשי המחקר היה הרמב"ן והוא פלס נתיבות לרבים. מומן

הרמב"ן

(1) וז"ל הרמב"ם בפתיחת לספרו והחשיק לי מוכרני יסודות האמונה וכללי האמתיות בקצור ורמזים קרובים לבאור עם מה שזכרתי בחבור מ"ה וכוונת דבריו כש"כ בפנים. וזה הוא משפט ספריו ואחריות בינותיהם. במ"נ הניח מחקריו עם המושגים הפהילוסופיים מפני שהשגת צרכה לכך כמו שאמר בפתיחה הנ"ל שנשען על ב' הקדמות א' עת לעשות לה' חפזו תודרך. ב' וכל מעשיו יהיו לשש. אמנם בס' המדע הנוח התולדות לבד שיצאו מן המופתים. וכן מובן מתוך אגרות הרמב"ן שכתב לרבנו צדקת באגרות קנאות הנ"ל. (ד"ר ח"ת)

הרמב"ן והלאה היו שהו נטיות האלה בין הדורשים. המתינים והיראים אשר להם החכמה רכלי שרת לתורה ונעזרף לאמונית, היו משיגכים החכמה לתורה, ועל כן תורתם ואמונתם לא נסתכנו מן החכמה אבל הדור הצעיר אשר היו חכמים בעיניהם ונגד פניהם הפהילוסופים האדונים לכל האמיתיות הם שעברו את התורה לחכמה הפהילוסופיא ועל כן נכשלו בהליכתם בדרך אמונית וגם נכשלו באש ובלהבת הקנאות. כי אמנם במשך הזמן נהיו שתי הנטיות האלה צרות זו לזו, עברה וועם וצרה ומשלחת מלאכי הרעים שלחו ביניהם אשר הפרידו בין אחים והתגרו מלחמה איש ברעהו ויהי באחרונה פרעות בישראל ואבדת שלום הקהילות כלה ונחרצה כמו שיראה לעינינו בדור אחר הרמב"ן. אמנם אחרי שנתן רשות למשחית – הוא הקנאה – להשחית אינו מבחין עוד בין טוב לרע, בין ההולך למישרים בדרך החכמה לאשר יסור מדרך האמינה מפני הפהילוסופיות וחכמתו. אז קמו אנשים מורדי אור רחוקים מכל חכמת בינה, אשר יקרא הרמב"ם סכלים ומבולבלים שמוחם מזהם בדעות שאינן אמיתיות, קמו והתנכלו להרשיע אלה ואלה, הם היו מנגדים לדעות בעלי המחקר הפשיטים והתמימים כמו לדעות הפהילוסופים המתחכמים. הם היו שינאים כל דעה ודעה אשר לא כדעת זקנם וזקנתם. ענני החשך האלה עלו מצרפת ומאשכנז, הענן היה כבד מאד באלה הארצות, אשר בחשכה התהלכו ואור לא נגה עליהן. הרבה מחכמיהם ואולי רובם היו אז סביעים כטיט ההגשמה, ועשו את הבורא גוף ובעל תמינה עם כל התוארים הגשמיים, והעיד הראב"ד כי גדולים וטיבים הלכו בזו המחשבה להאמין כי האל גשם כאדם ובעל תמינה, והעיד הרמב"ן (אגרת הנ"ל) ששמע כי רבני צרפת תפשו על הרמב"ם על אמרו בספר המדע שאין למעלה צורה ותבנית. רבי שלמה מן ההר וסיעתו הלא גם הוא יחס לבורא גוף ותמינה (אגרות קנאות בכ"מ). יבימי הרמב"ן? עמד חכם תלמידו אחר מן היותר חשיכים בדעות ורבי משה בן חסדאי שמו ונקרא גם רבי משה הקן וכתב ספר מכינה בשם כתב תמי' כתוב באש שחורה ובחמת קנאה נגד בעלי המחקר והחכמה לא יחדר פני גאון ולא ישא פנים לכל חכם ומשוה כל גדולי ישראל את רב סעדיה גאון והרמב"ם והראב"ע וכמהם טועים מדרך האמת וכופרים בעיקר הדת יען כי הם מרחיקים הגשמות מן הבורא. ומה הם מופתיו? הנה הוא מאסף יחד כל המאמרים בדברי חכמי התלמוד והמדרשים המורים על אמונתם בגשמות הבורא בלקחו הדברים ככתבם וכמשמעותם פשוטם וערך מלחמה נגד כל חכמי ישראל הנבונים וקרא אתריהם מלא שהם כופרים בתבולה עשה מלחמתו כי העלים עינו מן הכתובים ומן המאמרים בדברי חכמינו המורים על החפץ שאין הבורא בעל גוף ותמינה, והנה עינינו ראות כי אלה המקנאים מרבני צרפת ואשכנז לא רק נגד הפהילוסופים כי אם גם נגד כל אנשי המחקר אשר תמימים היו בדרכיהם ובאמונתם היו מכינים תלונותיהם ונגד שטתם היו מורים חצי קנאתם. ואף על כן גם אז אחרי אשר כל שלומי אמוני ישראל וגדולי החכמים בשאר ארצות כבר השלימו עם דעות הרמב"ם, ונקו את ספריו מאשמה וקיימו וקבלו עליהם דעותיו הם לא נחיו ולא שקמו ולא השיבו ידם מבלע, בעת ההיא סביב לחצי המאה הראשונה לאלף הששי מאשכנז תפתח הרעה, רבניה שלחי ציר לכל

קהלות

(2) חכ' כתב תמים היל' ר' רפאל קורבנאיים באוצר נחמד ח"ג ס' ו' ותוס' ספרים מאמר עם קצת הערות אודות המהפך. ששמו הנצמץ ר"ס בן חסדאי והוא ר"ס תקן. וזוהי מושבו בעיר ניושטאדט הסמוכה לזווינא ככתוב בשו"ת ברונא ס' כ"ד ושם ס' קס"ה מזכיר תשובותיו ובס' ר"י תוספותיו לגדלים, והי' בזמן הרמב"ן שבוזרו בחזקתו וכתב. עליו, תחכם ר"ס בן חסדאי מפילגוס שיחיה ויארץ ימים' ומזכירו גם רמ"א בס' תורת היקל, ויתר בדרי ההבס חות תמצא אצל ציצן ספרי על הפייסנים צד 315 והלאה. (דו"ד היה)

קהלות ישראל הקרובות והרחוקות, את הקנאי שלמה ש'יט, להבאיש מחדש את ריח הרמב"ם ולתת איסור על ההגיון בספריו. זה האיש שלמה כבר לפניו נשאו לבו אותו לעורר מדגים נגד הרמב"ם וספריו בארץ הקדושה ולפתות את הכמיה להטיל חרם על הספרים ולרדנם בשרפה, ויהי כאשר קנאו גדולי ישראל שם את קנאת רבנו משה בן מיימון ובראשם היה הנשיא ראש הגולה ישי בן חזקיה מדמשק. והזתירו בהזרה גדולה בלל יוסיף עוד איש להוציא דבה על ספר מורה נבוכים, זה המבוהל לא שעה אל כל זה ולא נח מזעפו. מה עשה שב אל ארצו אל אשכנז ארץ הגזרה וריקה מכל הכמת בינה והמית את רבני אשכנז בספרי הרמב"ם להחרים את כל ההוגה בם ולגזור עליהם כליון. ואף היו נפתים לתחבולותיו ונתנו בידו כתבים אשר בהם גזרו למנוע קריאת המורה נבוכים ולגנוז גניות עולמים, והנה זה המרגיז והמחטיא והמחרחר ריב בעולם שב עתה עם הכתבים לארץ הקדושה דרך ארץ איטליא אשר גם שם רצה להעיר הלבבות נגד ספרי הרמב"ם, אכן זה לא עלתה בידו כי שם רדפוהו וגרשוהו מן הארץ. ויהי כבואו שמה ופרסם את הכתבים מרבני אשכנז אשר הביא אתו רגזה כל הארץ לקראתו אחדים היו אתו אך הרוב קנאו את קנאת הרמב"ם, הקול נשמע בבית הנשיא ראש הגולה בדמשק עתה ראה כי בדברים לא יוסר האיש עז פנים הזה והאזהרה הראשונה לא הועילה להעבירו מרעתו, על כן לא התאפק עוד הוא וכל אשר עמו, ונתנו חרם חמור על כל המערער על ספרי הרמב"ם, ואשר משה אצלו אחד מן הכתבים מאיזה מקום שיהיה אשר כתוב בהם דברי ערעור על הרמב"ם וספריו³, ועתה כל אלה המאורעות יורו לנו עצמת ההתנגדות מרבני צרפת יאשכנז אל החכמה בכלל כי היו מנגדים לבעלי החקירה הפשוטה כמו לבעלי החכמה הבאים בכח הפהילוסופיא, כי מאפל היה ביניהם ובין כל הקירה מושכלת בדת. אם נתבונן בקורות העתים האלה נמצא כי בעלי המחקר לא בזו ולא שקצו הדעות המושכלות של הרמב"ם אף שבפהילוסופיא של היונים לא היה חפצם. אמנם התלמידים החשובים ממנו של ר' משה תקו אשר הלכו רק אחרי פשוטי הכתובים והבינו האגדות דברים ככתבם והשתבשו כן דעותיהם, הם היו מתנגדים לאלה ולאלה מתנגדים לבעלי החקירה השכלית ואין צריך לאמר להדורשים בפהילוסופיא היונית, ובהיות כן הלא מראה מתמיהה היא אשר ראינו כי במחלקה הראשונה נגד העוסקים בחכמות-היונים ונגד ספרי הרמב"ם אשר אז החולקים עצמם היו חוקרים, ובאלהיות כלם האמינו מה שהאמין הרמב"ם ובכל זאת בקשו להם עזרה אצל רבני צרפת. האין זה הפכפך כי יתחבר איש הרוצה לתקן הסדר בעולם האמונה על יסוד דעות הרמב"ם בעצמות האלוהות עם איש האומר שיש לבורא גוף ותמונה וכל המכחישי זה נחשב כופר בעיקר התורה? הלא הפכים כאלה לא יתאחו לעולם ואיך יתיצבו במערכת אחת למלחמה בעניני אמונה ואיש את אחיו יעזורו נגד מתנגדים בדעות תוריות והם עצמם מתנגדים ורחוקים זה מזה בדעותיהם כרחוק מזרח ממערב? לא נעשה בנפשנו שקר לחשוב כי זה ר' משה תמו היה יוצא מכלל רבני אשכנז בדעותיו ורק הוא

היחיד

(3) המהיאר בפנים מענינו של איתו האיש שלמה שלום יצא לו סתמכתב של ר' הלל לר' יצחק הרופא ומן התרבות של הנשיא ר"נ מדמשק הכתובים באגרת קנאות הנ"ל. ונראה מסכתב הנשיא שבראשונה היה זה המערער בא"י ויחפא על חס"ד דברים אשר לא כן. ויהי כאשר לא יכול לפעול מאיזה ספני שהיה הנשיא נגדו באזהרותיו אשר שלחן לאשכנז ורבים מרבני אשכנז הסכימו עם הנשיא הור לאשכנז והשתדל לו משם כתבי שטנה ובין החתומים היו גם מקצת כן הרבנים אשר היו מן המסבכים עם הנשיא. ועם הכתבים האלה חזר לארץ ישראל. ובלי ספק שפט הנשיא וזיתתו כי הכתבים מזויפים, כי לרדתם איך אפשר שהמסבכים עם אזהרת הנשיא והחתומים עליה יתחבטו גם על הכתבים המוצאים דבה. ואז הטיל הנשיא חרם על המערערים ועל כל מי שישבן בביתו אחד מאלה הכתבים המזויפים, ואם נדקדק היטב בכתבנו של ר' הלל נמצא באמת שכן היו הרבנים.

היחיד בין רבני צרפת יאשכנז אשר האמין בגשמות הכזר, והאמין שכל התארים והמקרים והרגשות הנאמרים בהקב"ה יובנו דברים ככתבם ממש, והלא כבר ראינו וניכחנו מפי גדולי ישראל בדורות ההם כי אלה האמינות הנפסדות היו תורה לרבים. ועתה כמו שרבי משה תקו אמר בלי העלמה כי לא יעלה על הדעת להפוס שאת הגאון רב סעדיה והרמב"ם והראב"ע בענין האלהות והעולם בלתי עם הכפירה בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה (באו"ח"ג צד 75 ובכ"מ) וכמו שלפי דעתו מעקרי התורה להבין הדברים ככתבם ובעבור זה האמונה בגשמות הכזר היא היסוד לאמינות דת משה וישראל, הלא אף כן כל המאמינים בהגשמה כמותו גם הם עושים את רב סעדיה הגאון והרמב"ם והראב"ע וכל הנמשכים אחריהם מבעלי המחקר לכופרים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, ועתה מה היו כל בעלי החקירה השכלית אשר לא היו פהילוסופים בעצם כי אם הולכים לתימחם בדרך החכמה ומאמינים כאמינות הרמב"ם וכל הפהילוסופים הרתיים מן היהודים, מה היו בעיני כל אלה התלמידים הנסים יותר מאשר היו לר' משה תקו? אך כופרים בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה, ויען כי בלתי מאמינים בגשמות הכזר דומים כמי שאין לו אלוה. ועתה הלא נצדק בדברנו כי הוא פלא בראותנו כי מרחיקי הגשמות כהרמב"ם ורק חולקים עליו בקצת דעותיו האחרות, כי הם יבקשו עזר למו במחלקתם אצל התלמידים הנסים בצרפת בעלי אמונת ההגשמה.

אמנם פשר דבר זה כן הוא, זאת הרעה הנפסדת מגשמות הכזר גם באשכנז וצרפת לא היתה בדורות הראשונים דעת כוללת. ואף שלעדות הראב"ד היו גדולים וטובים הולכים כזו המחשבה, נאמין לו כי היו גדולים וטובים אבל לא נאמין כי היו רבים ואלה הגדולים במלך כמעושם, אבל אנו רואים כי גדולים וטובים מהם בתחמה ובמנין וכשם לא הלכו בזו המחשבה, מי היה גדול וטוב בצרפת ובאשכנז מרבנו שלמה יצחקי ומרבנו שמואל בן מאיר נכדו אשר מכמה מקומות בפירושיהם יוצא לנו ברור כי היו רחוקים טהאמונה בהגשמת הכזר. ומי זה יאמר שרבנו הם נלכד בשחיתות אמונות הגשמות, הוא המכבד את הראב"ע ויקראהו אדוני ויירדו אשר יקד וישתחוה לאפיו שהוא יהיה מהמגשימים אשר בעיניהם הראב"ע ככופר וכמו שאין לו אלוה? ואיך הראב"ע יכנה את ר'ת אביר עם אל ורועם ומדמהו למלאך אלהים אילו היה מאמין בגשמות אשר נחשב בעיני הראב"ע כמי שאין לו אלוה? ורבנו שמשון בן אביר הם משאנץ אשר אליו פנה רבנו מאיר הלוי אבולעפיא בענין המחלקת כתב אליו דעתו על אודות ספרי הרמב"ם. וכל טענותיו הן על דעתו של הרמב"ם בענין העולם הכא ותחתית הסתים (ס') אגרות להרמ"ה פרים תרל"א ס' ק"ח ועל כמה הלכות מהלכותיו (שם בכ"מ) וביותר תלונתו על אשר סתם הרמב"ם דבריו ולא הביאם בשם אומרם (שם ס' קל"א) אבל בכל מכתביו אינו נוגע אף במלה אחת בפנת ההגשמה, ואלו היה הר"ש משאנץ מהמגשימים איך לא היה מתעורר לדבר משפטים עם הרמב"ם אשר אמר שהמאמין בגשמות הכזר הוא מין? ולא עוד אלא שהוא מפליגו הרבה. שבמכתביו אחרי שסיים השנותיו וטענותיו על הרמב"ם מתנצל על זה ואומר: ולא להשיב את הארי הגדול לאחר מ'תה באתי הרב משה אשכל הכפר ממנו יתד ממנו פנה שמענו שמעו כי נגלו לו שערי בינה ותורה היא וללמוד אני צריך (שם ס' קל"א), ובאגרת אחרת כתב (ס' קל"ב) והתבוננתי מתוך עיניו (של חבורו מ'ת) כי דמו עיניו והביט נפלאות מתורת השם יתברך. ויותר מכלל הודיע דעתו בזה אחד מבחירי גדולי אשכנז הוא החסיד המקובל רבנו אלעזר מגרמיוא, הוא בספרו רוקח כתב מפיוש

ושם שכל: יוצר הכל ויודע הכל אמת אין לו פנים ואחור... ואין לו גבול ולא אברים לבוא עולמים ומה שכתוב בקרא ענינים גשמיים לא נכתבו אלא להבין לבני אדם... וכן פירש רב סעדיה הגאון ז"ל וכל הסובר על בורא הכל שיש לו צלם דמות ואברים אין לו אלוה כלל... ועל כן אני אומר באמת שהמאמין באלהותו יבין כי כמו שאין אברים לגשמה שיצאה מכסא קדשו כך אין לבוא דמות וצורה כלל. המאמין אשירו ומי שלא יאמין ידון כאש לא גופת... תדע בשכל מדע לבכך, ותדע ותשכיל כי בורא עולם אין לו קץ וגבול וסוף וקצין לא קימה ולא ישיבה ולא הליכה ולא עמידה לא עליה ולא ירידה אך כפי חפץ רצונו מראה כבודו וסודו לנביאים. הנה ראינו שמגדולי חכמי צרפת ואשכנז הבחירים שבהם אשר היו עמורי התורה והדת בכל הזמנים, ואשר היו בזמנם ובארצם ראשי המדברים בכל מקום ובכל עניני חכמת ישראל ואמונתו האמינו שאין להקב"ה גוף ותמונה, ואמונתם כאמונת רב סעדיה גאון והרמב"ם והראב"ע ולא כאמונת זה המהביל ר' משה תקן אשר הרחיב פיו לדבר באנשים אשר בהם ישראל יתפאר. וראינו גם זאת כי עוד במחלקת הראשונה לא היו המערערים מוענים על הרמב"ם על דבר הרחיקו את ההגשמה. אבל אשר נפרצה מעט מעט זאת האמונה הנפסדת זה היה תולדה רעה אשר באה בעקבי המאורעות. הנה ימים באו ויש מהנמשכים אחרי הפהילוסופיא של הרמב"ם עברו גבולות בדרשם על פי משל וציור וקצצו בנטיעות והחליפו חק ועברו תורות, והיה זה לקנאים מן הרבנים לשכים בעיניהם ולצנינים בצדיהם בראותם כי אלה דרכי הדרשה על פי משל היו למכשול עון לרבים וסכנה לתורה ולאמינה על כן מאסו בהן מכל וכל ולא רצו לצאת אף כפסע הלאה ממשמעות הדברים ככתבם בפירוש התורה ודברי חכמים ובגלל זה הניעו הדברים כן כי אף דבורי התורה ומדרשי החכמים ואגרותיהם המורים הגשמה גמירה לקחו כפשוטם וככתבם ומבלי משים נפלו בפח האמונה הכוזבת הזאת. במחלקת ר' שלמה בן אברהם מן החר ותלמידיו כבר נראה רושמה הראשונים. כן העיד החכם הישיש רבי דוד קמחי בכתבו אשר כתב לרבי יהודה בן אלפכאר הרופא ואלה הם דבריו: כי את אשר שמי השמים לא יכלכלוהו בחדרי חדרים הסגירותו ושמו לו דמות ותמונה (אגרות קנאות), ועדותו הזאת מקוימת מאת הרמב"ן במכתבו לרבני צרפת אשר כתב אליהם: שמעתי אומרים שאהם תופשים על ספר המדע באמרו שאין למעלה צורה ותבנית (שם) וספר כתב תמים מר' משה תקן האשכנזי מתחילתו עד סופו יוכיח כי הדעה הנתעבה הזאת שרשיה באשכנז ומעט מעט האריכה ענפיה, עד כי בחצי המאה הראשונה לאלף הששי בהחל עוד הפעם הבערה להתלהב כבר היתה מתפשטת בין גדולי הרבנים (אגרות קנאות האגרת האחרונה).

בעת ההיא מאשכנז יצאה הבערה ללהב על ידי תקנא העז והנמהר שלמה שליט, ציר שלוח מרבני אשכנז להתרים את ספרי הרמב"ם ולהעבירם מן הארץ ואז בלי ספק אשכנז וצרפת היו מלאות מואת האמינה הנפסדת. ובהיות כי בעלי האמונה הזאת לא רק על הפהילוסופים העצמיים כי אם גם על בעלי המחקר המאמינים בענין האלהות מה שהאמין הרמב"ם תלונתם על כן גם מאז חכמי ספרד אשר כלם היו בעלי מחקר ורק מתנגדים לפהילוסופיא היונית, לא עשו עוד חוזה עם רבני צרפת ואשכנז ולא פנו אליהם לעזרה במלחמתם נגד הפהילוסופים שכיניהם. והלא דבר זה הוא! כי בזמן המחלקת בימי הרשב"א לא פנו הקנאים נגד הפהילוסופיא אל רבני צרפת ואשכנז להשיג סים הסכמה לאיסוריהם ולחרמותיהם. והחכם רבי אבא מרי בן ר' משה אשר היה מנהיג הריב, כתב ספרים לכל מקומות ספרד ופרבנצה, אבל

בין הספרים שכתב וקבצם בספר מיוחד (מ"ק, הירח) אין גם אחד שכתב לרבני אשכנז וצרפת ואין גם אחד שכתבו הם לו. אין זאת רק יען שהסכמת הצרפתים והאשכנזים לא נחשבו בעיני הקנאים מאומה, וביען כי גם הם רבני צרפת ואשכנז לא היו מסכימים עם הקנאים שבספר, לא מפני שהפריזו על המדה כי אם על שהחסירו המדה. כי איך יסכימו עם אנשים האוסרים רק החכמה מתוך ספרי יונים ומתורים אותה מתוך ספרי הרמב"ם המדע ומורה נבוכים, ומשבחים ומפארים חכמת הרמב"ם כחכמת מלאך אלהים ותופשים עקריה באמונה לעקריהם, וגדולה מכל זה הלא הם היו מתירים העסק בפהילוסופיא לכל אדם אחרי מלאות לו חמש ועשרים שנה, והם הלא היו מיאסים בכל חכמה חצונית כלא כל תנאי, הם היו אוסרים העסק בספרי חכמה וזאת כחכמת התורה לפי שטתם לכל אדם יהיה צעיר לימים או זקן ובכל הזמנים ולא להוראת שעה, הם היו מחזיקים את ספרי הרמב"ם המדע ומורה נבוכים לפסולים הראוים להשרף, ורבים מהם אימדים שאמונת הרמב"ם בהרחקת הגשמות כוזבת והמאמין כן דומה כמי שאין לו אלוה, ואיך יעלה על הדעת שיהיה הסכמה בין אלה ואלה? הנה הרב רבנו אשר בן יחיאל אשר מושבו היה בפולטילה ומולדתו באשכנז, גם הוא היה כבר פתח המחלקה נגד המשכילים כימי הרשב"א בספרו וגם הוא היה מן החמשים ועשרים כתבי המחזיקים לאסור העסק בחכמת הפהילוסופיא טרם הגיע האדם לחמש ועשרים שנה, אבל אמר עם הספר שכתב לרבי אבא מרי: על אפי ועל חמתי היתה לי חתימתי על הכתבים, כי איך אחתים שלא יתנה בה עד שיהיה בן כ"ה שנים נמצא שנתן רשות לאחר כ"ה שנים ובעיני הוא אסור לעולם בדור הזה (הירח ס' צ"ט), אף כי יושבי ארץ צלמות בצרפת ובאשכנז אשר אור החכמה לא נגה עליה שלא יאבו ולא ישמעו להסכים בהיתר הזה. כן השתלשלו הדברים בין נכבי המאורעות, עד כי נאמר בצדק כי באשמת בעלי החקירה הפהילוסופית שעברו גבולות האמונה וחלפו תורת: פרצו בצד שכנגדם דעות נפסדות מחשיבות אור האמת ובכן מצד האחד קצצו נטיעות האמונה ומצד השני השביתוה מטהרה.

באשר התשוקה אל למוד חכמת הפהילוסופיא אשר משלה בספרד ומצורתה פרושה בקהלות פרבנצה, הוזקה רבים מבני הדור ההוא באמונתם עד כי משכה אחרית רעה אחריה בקרב התלמודיים בצרפת ובאשכנז. אמיני ישראל וחסידיו, אשר הוילית כי ראי ערותה ונהפכו אל הקצה האחרון וחללו את הקדש באמונות הגשמות, אף כן נבע ממקורה עור רעה אחרת אשר כמעט לא נופלה מן הראשונה, והיא היתה התפשטות חכמת הקבלה בארץ, אשר בה טאר הסתבכו כמה רוחות זיבוה מן החכמים והולידה והצמיחה דעות מפסידות האחרות הפשוטה והטהורה אשר היא הפארת ישראל וגאווה. הנה הדרישה בפהילוסופיא האלהית והטבעית אחת היתה לפהילוסופי ספרד עם החקירה במעשה בראשית ומעשה מרכבה. והגדול שבהם הרמב"ם הידוע כן מפורש ושום שכל (פ') המשנה חגיגה פ"ב מ"א: ובה אמר: ושמע ממני מה שנתבאר לפי מחשבותי ממה שראיתי בדברי חכמים והוא שהם מבינים במעשה בראשית החכמה הטבעית וההעמקה בתחלת המציאות ורוצים במעשי מרכבה חכמת אלהית שהוא הדבור בכל מציאות ובמציאות הבורא ביריעתו ותואריו וחוב כל תנוצצות מוטו והמלאכים והנפש והשכל הרבך באדם ומה שיהיה אחר המיתה, וכפל ושלש דעות הוות בכל מקום ההזדמן (ס') המדע פ"ב ה"א ופ"ד ה"י ובהקדמה לס' מ"ט, ואחרי הדעה הזאת נמשכו רוב פהילוסופי ספרד. אמנם בעלי הכור מאז לא הלכו אחרי הדעה הזאת. להם היה מעשה בראשית וכל שכן מעשה מרכבה פנות אלהית אשר לא תושגה בשכל האנושי הפשוט כחכמת הטבע וחכמת

וחכמת הפהילוסופיא האלהית, אמנם הם למעלה מן השכל האנושי ומקורם הקבלה, שאילו היו הדברים מושגים בכח המשפט ההגיוני העיוני השכלי כשאר חכמות לא היה סבה לחכמי המשנה להזהיר על דרישתם ברבים ולצוות על העלמתה. והנה אם גם עוד פחות מזה יש להאמין כי זה מה שחושבים המקובלים שאיתם ילידי דמויותיהם הם הם מעשה בראשית ומעשה מרכבה באמת! בכל זאת קרוב הדבר מאד כי חכמת הטבע וחכמת אלהות של הפהילוסופים אינן מעשה בראשית ומעשה מרכבה של בעלי המשנה. וכבר מצאנו כי אחד מבעלי המחק' אשר לא היה מן האדוקים בקבלה ואשר העסק בה היה לו למורת רוח עם כל זה לא הורה לדעת פהילוסופי עמנו העושים את חכמת הטבע והאלהות אחת עם מ"ב ומ"מ ואמר בפירושו שאילו הדבר כן אין מן הדין שחייבו חכמינו ז"ל יודע חכמת הטבע להסתירה ולהעלימה כי היא חכמה כשאר חכמות וראויה היא להתפרסם ועל כן אין ספק כי אף שמעשה בראשית היא חכמת הטבע אינה מאותו הצד שהתחכמו בו אנשים מצד מחקרם אבל מצד מה שהידיעה נעלמת בו מצד המחקר ולא תודע אלא בשפע אלהי. ואמר עוד בסוף דבריו: ויהיה מעשה בראשית ידיעת צורות הדברים על אמתתם שהוא הקשר המציאות התהוה במלאכים, ויהיה מעשה מרכבה ידיעת המשך והשתלשל המלאכים מהשם (דרשות הר"ן ריש א'). והנה אנו רואים שזה ממש שטת המקובלים אשר לפי מה שהראנו לדעת שגם הם חושבים שמעשה בראשית ומעשה מרכבה אינם מושגים בעיון ובסברה השכל, שאם כן לא היו החכמים מחייבים בהם ההסתרה וההעלמה, אבל הם דברים למעלה מן הדעת האנושית ולא יודעו אלא בשפע אלהי הנבואי, אכן התקיים ידיעתם בין אנשים בקבלה איש מפי איש. אמנם מה נפלות הקבלה הזאת מן הקבלה בתורה שבעל פה כי בה הודיעו חכמי המשנה מוצאה ממקורה ושלשלה עד משה מסיני איש מפי איש וכן מפי זקן וכל נושאי הקבלה הזאת נקראו בשמיהם. אבל זאת הקבלה שלשלה יחוסה לא ידענו ואיך קבלוה איש מפי איש מי הניד לנו? ולא מצאנו שהמקובלים עצמם ירשימו שמות המקבלים איש מפי איש ממקורה הראשון. אבל נראה כי תמכו יסודותיהם רק על דברים כתובים בספרים קדמונים מן הסודות וסתרי תורה. רבים מהם מהנמצא בתלמודים ובמדרשים מענין מעשה בראשית ומעשה מרכבה ומפועולת השמיה וצדפיהם מהשם בן ארבע אותיות בן י"ב וכן מ"ב וכן ע"ב אותיות אשר מזה יצאה הדעה שכל התורה כלה משמותיו של הקב"ה ומפניה אחרות כמו אלה שנהיו להם חמרי הקבלה כמו מדת הדין ומדת הרחמים, דו פרצופין, נחלק הדבור ורומיהן. ואף כן מצאו און להם בספר יצירה, היכלות, באותיות דר"ע, בפרקי דר"א ובספר הבהיר אשר כלם מיוחסים לקדמוני קדמונים, ומהם וכיוצא בהם הוציאו שרשיהם לפי מה שהניחו בהם כוונותיהם. ובבחינה הזאת קראו זאת הידיעה בשם קבלה כי מקורם בספרים שנתחשו לחכמים שהיו נושאי הקבלה שבעל פה. אבל מי לא יבין את זאת כי בכל אלה המקורות אין רושם אמת לדעות המקובלים בזמן הרמב"ן ואחריו וכל שכן להבלי הדעות של המקובלים האחרונים?.

ואמת הדבר כי לא יעלה על הדעת שהמקובלים עצמם חשבו בלבם שכל פרט יפרט מדברי קבלה הנמצאים בספריהם הם מקובלים באמת. שאילו כך איך אפשר שיהיה חלוק דעות ביניהם כי זה אומר כן וזה אומר לא כן, ואין זה החלוק רק בדברים ספליים כי אם הוא אף בישרשים ובעקריו אשר כל הורתם נשענה עליהם, ואיך יקרא זה קבלה? ואם נאמר שזה קבל כן וזה קבל כן, נשאל איזו היא קבלה אשר קבל משה מסיני? הגה ראינו שיש מן המקובלים אומרים שהעשר ספירות אשר עליהם נוסדה כל חכמתם, הם אלהות בעצם ואחרים חולקים עליהם, וגם החולקים אין דעת כלם

כלם אחת כי אם כל אחד יבור לו דרך לעצמו, זה יעשה הספירות נאצלות וזה נבראת וזה יכנס כלים אי מלבישים הצר השוה שבהם שהספירות אינם אלהות והמאמין שהן עצמות אלהות קוצץ בנטיעות. ועתה מי הוא המקובל באמת? ומצאנו לאחר מגדולות שמשדל להוכיח בראיות מעות דעת האומרים כי הספירות אלהות, ואחרי שהאריך בהוכחותיו אימר: וזאת היא דעתי וסברתי אף על פי שאין פשטי הדברים מורים כן, ומי שיסתכל בהם בהחלת העיון יקשה לו שיהיו הדברים במי שכתבתי, ויודע אני ידיעה ברורה שאין כל חכמי הקבלה מודים בזה שכתבתי, אבל אני לא מצאתי בדברים האלה תקון בענין אחר אלא מה שכתבתי, כי כל החכמים בחכמה הזאת בנו על יסוד תהו⁽⁴⁾. וכל זה קבלה? וגדולה עוד מזה הלא היסוד העקרי אשר עליו הוכן והוסד חכמת הקבלה והוא המחשבה מן העשר ספירות בליימה כל מקורו בספר יצירה, ואמנם במקור אינו מפורש ואף לא מרומז ברמז דק שהכונה בסוד עשר ספירות של בעל ספר יצירה הוא על המעלות והמדרגות בתארי השם כמחשבת בעלי הקבלה וכל מפרשי ספר יצירה מן הקרמונים לא ידעו מזה מאימה, ובהכרח שהעיקר הראשי בחכמה הזאת אין לו יסוד ברור ואינו אלא פירוש והמצאת המקובלים כפי מה שהניחו כן בספר יצירה⁽⁵⁾. הוציא לנו מכל זה הוא שהקבלה היא אחת מן הדברים בעולם החכמות אשר תלויים בהשלשות ומפני

מים צר וקמן היתה לנהר גדול ורחב ידים. מוזמן הרמב"ן הניחה זאת הקבלה ותוציא פרחיה. אבל הפרחים לא היו פרחי חמד כי אם פרחי מרוורת פורים ראש ולענה. בדור אחר כבר בלבלה הקבלה את העולם הסביבה את הרוחות ויעצמו דורשיה בספרד במאד מאד ותמלא הארץ אותם. מתלמידי הרמב"ן והרשב"א מכללם אחזו בה כתאווה עזה, ואף כן קצת תלמידים מתלמידי הרשב"א באהבתה ישנו המיד. אמנם מעתה לא היתה עוד נחלה לשרידים אשר רק בסתר אהלם הגו בה ומנעו פרסומה לרבים כי אם נפוצו מעינותיה חיצה. חתה אשר הרמב"ן שם משמר לפיו ועצרה לעמו, ואם אחת הנה ואחת הנה דבר א' כתב מעט מסידות התורה לא עשה כן כי אם ברמז נסתר, הנה תבא אחריו כבר השתדלו לבא בסודותיו ולגלותם, ולפרסם תעלומות קבלה ברבים וכתבו בה ספרים, ולא לבר שלא הזהירו עוד כהראשונים להרחיק ממנה אשר לא קראו כי אם העירו ועודרו את האהבה אליה בלב כל איש ואמר כי כל המתעסקים בה עשו טוב לנפשם ולצדקה יחשב להם. ולהפך שתי חטאת על המתרחקים ממנה. בימים ההם מה רב השתדלו כל המקובלים לתת מעמים למצות התורה מעמים בדרך קבלה אשר נקרא בלשונם דרך האמת, וכבר מצאנו בפירושי הרמב"ן על התורה מעמי קצת מצות על דרך האמת וכן נמצא בפירושי המקובל ר' בחיי בן אשר מסרקסטה ויותר מכלם שם בעל ספר הווהר זה הענין למטרתו, והמקובל ר' מנחם ריקאנטי חבר ספר

(4) ע' על זה בס' מערכת אלהות פ"ב ובפירוש מנחת יצירה להמקובל ר' יהודה חיים בשם המקובל ר' מנחם ריקאנטי בספרו טעמי המצות ועליו דברי שכתבתי בפנים סמוכים. וראה גם בס' ויכוח על חכמת הקבלה מהכתב ש"ל שהאריך מאד בענין הזה בראיות ואנו לרגל המלאכה אשר לפנינו די בזה שכתבתי. כי מה כוננתו דק להבין הסודות הנפלאה אשר נגלתה לעינינו בדורות הללו שבזמני בבורי חפזלוסיפא בכרת גם חכמת הקבלה.

(5) ע' ברור דור ודורשו ח"ד צד 219 וז"ל שם כי שיתבונן... בס' יצירה לא היתה בספק... כי מוכן הדבור. עשר ספירות אינו סבון רק על מספר עשרה אבל הם הסבו מוכנו לכונה אתה ופרשיה על עשרת מושגים ממששים שהן אצילות נאציות תהבורא בעצמותיו ועשו האצילות אלהות ואין סוף עולתן וכל זה מצאו בס' יצירה והוא היסוד לחכמת הקבלה העיונית.

(6) ראה לעיל פ"א מה שכתבנו על ענין זה והראיתי בראיות מספרי קבלה סודות האלה שכלם מסכימים על זה, וביחוד המקובל ר' יוסף ב"א בן גוקסלא בס' שערי ארת ונתן אנו ובחזוהר נמצא כן בנ"ס.

ספר טעמי המצות ומספר גדול ממעמיו הלא הם ממין הזה. זה החכם אחרי שמען על הפהילוסופים מבני עמנו ועל דעתם בענין המדות והתוארים אמר ושוב היה להניח המצות והדרשות ושלא לדבר בהם כלל מלהוציא אותן מכונתן ולתת בהן מעט שאפילו תינקות של בית רבם יודעים אותו (טעמי המצות אצל חייט הנ"ל). אחר מעקרי השתדלות חכמי הקבלה היה לתת מעט לדבר למה עלו בתורה ספורי מעשים אשר לפי ההשקפה הפשוטית אין להם תכלית תורית, אמנם בטעמיהם האלה לא יורו על התיעוליות המסוריות היוצאות מן הספורים—אולי גם אלה המעשים נחשבו בעיניהם כמעשים שאפילו תינקות של בית רבם יודעים אותם—כי אם יורו על רמזי מדות וסדרי התורה, והנה אם נתבונן בכל הנקודות האלה אשר הם עקרי השתדלות המקובלים בעיוניהם, ונתבונן גם כי שלש הנקודות האלה שהזכרנו, שהן: החקירה בחכמת הטבע והאלהות לפי דרכם, והחקירות בטעמי המצות בדרך הנסתר והסוד, והחקירה בטעם התורה בהבאת הספורים ולהורות „דכל מלה ומלה אחיא לאחואה מלין אחרנין עלאין“ (זהר פ' בהעלתך). כי גם אלה הנקודות הן שורש הענין אשר לקחו להם הפהילוסופים בעמנו לענות בו, הלא מבואר הדבר מאד כי הדרישה בקבלה היתה מכינת נגד הדרישה בפהילוסופיא הריתית. הנה הם בעלי המחקר הפהילוסופים הניחו בתורה חכמת הטבע וחכמה האלהית על פי מופתים לקחים מחכמת היונים, ונתנו טעמים למצות התורה ככל העולה על רוח חכמתם האנושית ונתנו גם טעמים לזכרון הספורים בתורה כפי סדרת שכלם ובמדת החכמה העיונית, ואמנם לא מעט היה זה הדרך וזאת החכמה הנכריה מכשול לרבים באמונות ובמעשה המצות ובישור הדעות בהבנת המסופר בתורה ממעשה נסים, ועל כן באו המקובלים ואמרו כי זאת החכמה אינה חכמת תורתנו, שאינם מאמינים — כלומר הפהילוסופים — אלא בדבר שבא אליהם במופת, וכל סדרי תורה דרשו בחכמת יונית ותעלה מרכבה ממזרים (חייט שם דף ל"ה ע"א מן הריקנאטי), אבל חכמת התורה באמת היא הקבלה, היא תלמד דעת את ה' על אמתתה בלא מופתים אך באמונה, היא תורנו להבין בונת המצות וספורי התורה על נכון כי לכל אלה יש כונות נעלמות ונסתרות, ועל כן מיבן הדבר כי כערך שהתאמצה חכמת הפהילוסופיא בישראל וגם הפילה כמה חללי אמינה אף כערך הזה הרבו המקובלים לפשט דעותיהם ויען שמונן הרמב"ן היתה כזאת כאשר נראה בביאנו לדבר בענין המחלוקת העצומה שהתלהמה בימי הרשב"א על דבר הלמוד והעסק בפהילוסופיא אף לזאת נבין איך נתגלגלו הדברים שברורות האלה רבו דורשי הקבלה ונולדה ספרות גדולה ורחבה בחכמת הקבלה אשר לפנינו לא היתה כזאת.

מכל האמור עד הנה היינו יכולים לשפוט כי מעתה נהיתה הקבלה צרה לפהילוסופיא, וכל מי אשר בשם מקובל יכונה היה שינא החקירה הפהילוסופית הכלית שנאה ושמר נפשו מדרוש בה, אבל לא כן היה הדבר בדרך כלל. אם ראה נראה בדברי ימי רבים מחבמי ספרד אשר חיו ולמדו וכתבו ספרים הרבה במאה הראשונה אחר האלף החמישי, וגם במאה השנייה ועד גלות הארץ הלא נמצא כי כאשר רוב התלמודיים ובעלי הפירושים והחדושים לא הניחו ידם מן החכמות, ואף אלה אשר היו אייבים להן ולמבקשיהן ובכל עת הוזיירו אחרים לבלתי לכת אחריהן ולבלתי הנות בהן, הם לעצמם הנו ודרשו בחכמות החזוניות אף כן עשו רבים מן המקובלים, אף כי היו שקועים בקבלה עד גפש לא משכו ידם מן החכמות יש מהם אשר אמרו כי שתייהן, הקבלה וחכמת הפהילוסופיא תוכלנה לעמוד זו אצל זו, והן ככלל שבעים פנים לתורה, וקצתם עוד הלכו צעד אחד הלאה והרכיבו שתייהן יחד וחשבו שהחכמה

מצרנית לקבלה והקבלה לחכמה עד שהיו מסתככים במחשבה חורה והמתמיהה הזאת והיו משתדלים לבאר ספרי חכמה והפחילוסופיא על דרך הקבלה. ואמר אחד מבעלי הקבלה המאוחרים בשבועה (המקיבל ר' משה בומריל): והעבודה שחכמת הפחילוסופיא האלהית נעולה במפתח הקבלה (הקדמה לפי' ס' יצירה).

ואמנם החוקר להכלית דבר בבחינה מושכלת בעיניו יראה ובלבבו יבין כי אף שחכמת הקבלה עם החכמה הפחילוסופית צרות ומתנגדות זו לזו כאש ומים בכל זאת צד אחד שיה בשתייה, זה הצד השוה בהן הוא בבחינת מצבן נוכח הדרישה בתורה שבעל פה ההלכותיות, המשנה והתלמוד. הנה כבר ידענו כי בעלי החקירה הפחילוסופית בדורות ההם לא רצו בדרכי הפלפול של התלמודיים בעלי החרושים הנהוגים אז. ואמרו: די לנו לדעת ההלכה הפסוקה ונניח הפלפול והמשא ומתן למי שרוצה לבלות זמנו בדברים הללו. הדעה הזאת כבר יצאה מפי הרמב"ם בכמה מקומות בספריו ובאגרותיו, וכן אמר מפורש הפחילוסוף החכם ר' יעקב אנשילי בספרו המלמד בהקדמתו: הדבר הגדול היום בעיני חכמינו בעלי הנגרא, הוא העסק בסוגיות התלמוד ולא העסק בפסק הנברר ממנו אבל העסק בקשיות ובתירוצים. ונאמן אלינו המקיבל רבי מנחם מריקנאמי שהעיד כי בזמנו היו אנשים שאמרו מה לנו ולצרה הזאת ללמוד כל הששה סדרים ולאבד בהם שנותינו יותר טוב הוא ללמוד הפסקות ולהתעסק אחר כך בחכמות אחרות (מובא בחיט פ"ג) והנה נראה כי כמותה כמו כן גם המקובלים לא היו מאוהבי זאת הדרישה הפלפולית בתלמוד. הן לא מקרה הוא זה אשר כמעט אין אחד מן החכמים אשר היתה הקבלה אומנותם שחיו בזמנים ההם התעלו בין גדולי המחברים אשר עשו להם שם בחרושי הלכותיהם. והדבר מובן מאליו הלא ענין כל הפירושים והחרושים משפטים ותכונתם אינם כי אם הפשט, ואולם מה היתה דעת המקובלים בדבר זה? הם אומרים: מי שמסלק הקבלה מתורה שבכתב ותורה שבעל פה... ואומר שאין בתורה ובתלמוד אלא פשט... אוי לו וטוב לו שלא נברא בעולם ולא היה לומר זאת התורה שבכתב ושבעל פה (תקניו זוהר), וזאת היא גם דעת מקובלים אחרים⁽⁷⁾ ואחד מן המקובלים האחרונים נדב לענין הזה ספר שלם הנקרא „קנה“. המחבר מרומם ומנשא בספרו את התורה שבעל פה עד למעלה ראש, וקדוש ה' מכוזר הם לו המשנה והתלמוד. ועל בעלי המשנה והתלמוד הוא אומר: הם החכמים האמתיים המקובלים מן הנביאים, הם מ ת ב ר י ה ת ל מ ו ר ומהם נדע חכמת הקבלה ובכללה הנבואה כי הם וכל דבריהם סודות עמוקים (ס' הקנה דפוס קארעץ דף מ"ב ע"א), ואילולי חכמי התלמוד שקבלו סתרי תורה מן הנביאים והנביאים מפי משה ומשה מפי הגבורה היינו היום בסתרי תורה פתאים... אבל הם האירו עיני החשבים בסתרי תורה (שם ג' ע"ד), ואמר עוד התנאים והאמוראים כלם למדו במתיבתא דרקיז ובאו בהר סיני במתן תורה והביאם הקב"ה בעולם השפל והם אמת ותורתם אמת ולא נפל דבר למעלה ממה שאמורים אלו למטה (שם ע"ד ע"ב, ע"ח ע"ג, ע"ב ע"ג). כן ידבר המחבר הזה בכל מקום מגדולת התנאים והאמוראים ומקדושתם ומכבוד המשנה והתלמוד. ואמנם בהרבה מקומות בעל הספר מדבר משפטים קשים עם דברי התלמוד והיותיו, וצועק חמס על משאו ומתנו ומרבה בקשיות עצמיות נגד החלטותיו, עד שבמעט נראה למראה עין כאלו רוצה להרוס משפטי ודיניו עד היסוד בהם, וכאלו התל יתהל בו להוליכו שולל בתהו, ואולם לא בתהובלות שוא יעשה מלחמה כי אם כל דבריו בפלפול עז כמדקרות

חרב

(7) בבית גן חזק מכלל לקבלה על החשב' פ' פ' בחבר ומלגנים ובתקונים פ' כי יקרא קן צור לפניך ובמ"א.

חרב. וכבר היו חכמים מאחרוני המחקרים אשר בגלל הדבר הזה החזיקו את המחבר לאיש מנגד עז לתלמוד ומתאמץ להרוס. דה ישראל הנהוג על פי שמת התלמוד. אמנם באמת לא כן הדברים. המחבר הזה מעולם לא חשב ולא עלה על לבו לבטל מכל התלמוד אף כחוט השערה. והאומרים עליו להפך מעו כי לא ראו רק ראה אחת ראו רק מענותיו וקישויותיו ומיד הוציאו לאור משפטם אבל לא ראו או העלימו עין מרב המקומות אשר במורא ידבר מן התלמוד כאשר ראינו מכל הדברים הנזכרים ואיך אוהב ומכבד יהיה מנגד ומנגה? אבל מענית זה המחבר הן נגד בעלי הפירושים והחרושים ההולכים אחר הפשט ורוצים רק בפשט, על כן בא הוא ומראה להם כי עם כל הפשטים לא יצלח להסיר הספקות והמענות הנפולים בתלמוד, כי רק בדרך קבלה כל דבור ודבור בתלמוד כסף צרוף הוא ואחריו כל אדם ימשיך, כי חכמי התלמוד אמת ודבריהם אמת והמהרהרים אחריו בסברה עורים הם בכונת דבריו (שם י' ע"ג) אבל החכמים שיסדו את התלמוד היו כלם בקיאים בקבלה (שם י"א ע"ו), וכל דבריהם... כלם סודות עמוקים (שם י"ז ע"ב).

נראים הדברים כאילו המחבר הזה בכתבו הדברים על ספר דאג מראש פן יביא דור אחד ויחשדהו כי רצה בדבריו להוליך שולל את התלמוד ואת האמוראים אשר הם מסידי ונושאי על כן באר בכמה מקומות כונתו האמתית שדבריו ומשפטי רק נכונים נגד החכמים אשר רק בפשטים ישיקו. ואמר: מי שלא מלא כרשו משנה ותלמוד לא יוכל לדרת בסתרי תורה כי כל הנסתרות בתלמוד נסתרו... וכמה עוורו השכל המתפארים בעורון שלהם נושאים ונותנים והכל הבל כי לא יועילו דבר ופועים לומר שאם לישא וליתן נקרא חכם, אבל חכמה אינה ללמוד הפשטים אלא חכמת הקבלה (שם ג' ע"ב) הננו רואים עין בעין כי המחבר לא הכין תלונתו רק נגד בעלי הפשטים שהם בעלי התלמוד (כלומר המעיינים בתלמוד) הלומדים במשניות ותלמוד במשא ובמתן ולא על דרך אמתהם⁽⁸⁾ ומה הוא דרך האמת בהבנת המשנה והתלמוד לפי אמונת המקובל? אין זה כי אם דרך הסודות והנסתרות. ועל כן אף שאין הסברה מקבלת דבריהם אפילו הכי לא שנו ממה שקבלו בסיני אפילו דבור אחד וכל דבר על פי הסוד באורו (ע"ג ע"א) והנה מדברי המקובל הזה אנו נשפוט על דעת בעלי קבלה אחרים – אף אם לא על כלם – כי כאשר יוסיפו לרום ולנשא את התורה שבעל פה היא המשנה והתלמוד כן יוסיף וכן ירבה כם סודם מאחרי בעלי החרושים והפשטים על פי הסברה והתורה יקסו מפני פלפולם ומשאם ומתנם במשנה ותלמוד ובכחינה הזאת נאמר כי כרוב הפחיתוסים כן רוב המקובלים סרו מחר מדרך ההריושה בתלמוד לפי מדת הפלפולים. ואמרנו בכונה „הרוב“ כי ראינו שהרמב"ן אחד מגדולי המקובלים שהיה חכם בחכמת המחקר, והיה טפולפל ספואר אשר הגדיל מאד לעשות

בחרושי:

(8) הספר הזה מיתחם אותו להכם ששמו אביגדור או אלכנה בן ירוחם בן אביגדור ולמיתר לחקור על כל אוריותי שכמו שענין הספר מכלול ומעורב בן כל מה שנאמר על אודותיו, ועל בשם הגדולים על פליאה ו' קנה וע' קנה חכמה. ובענין ארץ מולדתו כתב גרעין שהיה ספרד ונראים דבריו. וביתור מורים על זה דברי ריבנותי הכסונות בלי ספק נגד מפרשי התורה ע"פ סבע ע"ש בך מ"ח ע"ב וז"ל התלמוד לפרש התורה ע"פ הסבע ואומרים שהשכל נדבק בשם אין זה אלא התול ונגבה שהם גונבים דעת בני תורתנו הקדושה. ושם דף פ' ע"א כתב: אלה הדברים האגדות רואים הרבנים הגדולים וכו' ואומרים אין בכל אלה דבר וכו' שאומרים שכלל היה הלום אצלם וכו' ע"ש עד סוף דבריו שלא העתקים מנגד נפש מפני קללותי הנמצאות.

(9) ראה שם ע"ח ע"ד תלונת ותוכחות נגד הרבנים הגדולים (כלומר הגדולים שבר מן הקהילות). המאמר ארוך מאד והוא מלא תוכחות ונראות. ובתוך הדיוט נראה שביחוד מכון דבריו נגד אחר מרבני זמנו אך לא יכתיב בשם. ושם בך פ"ב ע"ב כתב בזה הלשון השבר לך וישמר את נפשך שלא תכנון בשום דין מדיני תורה אל"פ שאתה שבע שבע גדול מן התלמוד אם לא להיות השרש נכך כי אז סמנכים עמך לשללה. וכי"ב הנציא שם פ"ז ע"ד פ"ג ע"ד ולא העתקי הדברים מפני האריות ובהיות שלכלם שרש אחר. (נד"ד ח ה)

בחרושי ובפשטיו עד שבארצו התרשלו כן הלמוד בתוספות הצרפתים ותהיהקן למדו הדושי הרמב"ן, כתיבתו הלא נסרבנו שלמה בן אדרת אשר היו ידיו רב לו בסחקר ובקבלה ועוד הוסיף על הרמב"ן בחרושיו כאשר נראה בפרק הבא.

פרק שלישי

הרב רבי שלמה בן אדרת וזמנו.

ויהי לעת זקנת הרב הנחמני נכספה גם כלתה נפשו לעליה אל ארץ נחלת אבותינו צבי ארצות תבל לבקר בהיכל ה' השמש. אל התשוקה הזאת התחבר גם ההכרח. כי אחרי אשר נצח הרמב"ן בוכוחיו לפני המלך ושריו את המומרים המוענים על דת ישראל ושם מענותיהם לאל העיר זה קנאת כהני הנוצרים עד שהטו את לב המלך לרעתו ולגרשו מארץ מולדתו. הן אמנם כי האמין הזה קרע את לבבו כי היכרח בימי זקנתו לעזוב את ביתו ולגלות מעל שולחני, בכל זאת התנחם בצרתו יען כי המקום אשר נלה שם והוא מקום הקדש והמקדש ומקום כל שכיות חמדות ישראל הוא היה לו שלומים בעד הכל. אז השליך יתנו על ה' והתענה תחת רצונו ויעזוב את ביתו ויפרד מבניו מתמדי נפשו ויטוש את ארץ מולדתו וילך לו אל ארץ הקדושה אשר היו עינו ולבו שם כל הימים. דעתו כנפשו כי פקודת חיו בספרד מלא באמונה חוקתה ותאמץ לבבו. ידע מאד מה רב פעל לבני עמי. הרביץ תורה הגדיל דעת והעמיד תלמידים הרבה, תלמידים אשר הלכו בעקבותיו, וראה בעיניו והבין בלבבו כי לא יפקד מושבו אם תעזוב הארץ ממנו. בשנת עשרים ושבע לאלף הששי בא לירושלים. ובעת שהיה הגדיל מעשיו מאד היה הרב רבי שלמה בן אברהם מ' אלף המיוחד מכלם אשר הגדיל מעשיו מאד היה הרב רבי שלמה בן אברהם מ' אלף אדרת אשר היתה ישיבתו בברצלונה וישב שם עד יום מותו (שו"ת רשב"א מ' אלף י"א). החכם המפואר הזה היה גם תלמיד מובהק להרב החסיד רבי יונה מנירונה קרובו של הרמב"ן, ובכל מקום אשר הרשב"א מזכיר את רבו סתם בלי הזכרת שמו כינוי על ר' יונה הזה'. מלבד רבותיו האלה – רמב"ן ור' יונה – מזכיר עוד אחד בתואר "מורי" והוא החכם רבי יצחק בן אברהם אשר גם הוא היה מגדולי חכמי גירונה. כי שלשת החכמים האלה ישבו והרביצו תורה בגירונה בפרק אחד, והיה הרשב"א או אחד מן התלמידים, ונראים הרברים כי עקר למודו היה בישיבת רבנו יונה אבל לעתים לקח גם תורה מפי השנים האחרים ובכחינה הזאת היה תלמיד לשלשתם וקרא את כלם רבותיו. אבל רבנו יונה היה רבו המובהק אשר רוב תורתו ממנו. אמנם מצד האחר נזכר לאמר כי היה גם הרמב"ן רבו המובהק יען כי היו כל מעיניו בספריו, ואף לפעמים מתפאר הרשב"א בזה לאמר כי יותר מכל התלמידים הרמב"ן הגה הוא בספריו והיה בקי בהם (משמרת הבית בית ג' שער ג' ובמ"א). וגראה עוד כי יותר שהיה הרמב"ן רבו בחכמת התלמוד היה גם רבו בחכמת הקבלה¹.

רבותיו

1) בשמביא הרשב"א את הרמב"ן בחרושי ובתורת הנית לפי הרוב לא יכנהו "מורי" כי אם כותב סתם, הרמב"ן לפעמים מורי סתם במחלקת עם הרמב"ן ע' ח' שבה קל"ה ודף קנ"א. ובת"ח בית א' שער ב' מצאתי כתוב, הרמב"ן ומורי הרב". מביאר מזה שכורי סתם אינו הרמב"ן. אבל מורי סתם בכל מקום היא רבנו יונה וראית שלפעמים מכנהו סתם בתואר הרב החסיד וידוע שר"י היה נקרא בתואר הזה. ומצאנו בגדרים (מ"ה) שהביא דבר בשם מורי סתם שאמרו מפי ר' שלמה בן אברהם רבו וידוע שזה ר' שלמה ב"א הוא ר"ש מן התר אשר היה רבו של רבנו יונה.

2) בעל מערכת אלהות פ"ד כתב וז"ל והרשב"א אמר שקבל מן הרמב"ן שנקראת זאת חמדה (כל' יסוד) ציון ונתן סימן ציון הלו.

רבותיו האלה נתנו עליו מן הרוח אשר עליהם. כדרךם בלמודם כן היו דרכיו בתלמוד תורתו. אם נתבונן בשום לב בחדושי אשר און וחקר על הרבה מסכתות שבתלמוד נמצא כי ביחוד הלך בעקבות הרמב"ן אשר סגנון למודו היה כסגנון התוספות הצרפתים לכל דבר. הסגנון הזה היה גם להרשב"א לעינים בכל מחקרי תלמודו, כלם מלאכת מחשבת חדודה מלאים משא ומתן ופלפול, הרחק מאד מדרך חכמי ספרד הראשונים. ועוד יתר על כן גם הרחיק מעט מדרך רבותיו. כי מדרגת פלפול והווייתו נבדלה ממדרגת פלפולם. הנה חיושיותם ופלפוליהם עוד לא היו סבוכים כל כך במחקרים מתחכמים בקושיות ופרקים חדודים ובהמצאות חרשות וסברות תיפות כאשר נמצא ככה בקרב חדושי.

אמנם עם כל חוק תשוקתו להרחיב עוד את הדרך אשר פלס הרמב"ן. ולהרחיב גם בעבור זה את נבולו בתלמידים בעלי פלפול האוהבים לחדד זה את זה בהלכה, אשר הוא יצא ויבא לפניהם לנחותם דרך חכמי צרפת החרפים, לא היה נעלם מנגד עיניו כי בדבר הזה לא היו כל הרעות שוות, אכן יש גם רבים אשר אף שחפצם בתורתו, היתה להם הדרך הארוכה הזאת על אפם ועל חמתם. הנה היו רבים מדרושי התורה אשר חשקה נפשם גם בלמוד חכמות אחרות והם היו אומרים מה לנו ולצרה הזאת ללמוד כל הששה סדרים ולאבד בהם שונתינו, יותר טוב ללמוד הפסקות ולהתעסק אחרי כן בחכמות אחרות (חיים במנחת יהודה מריקנאטי דף ל"ג). וגם רבים מהמון הלומדים אשר אין חפצם רק לדעת את הדרך אשר ילכו בה בשמירת התורה והמצוות ואת המעשה אשר יעשו על פי התורה שבכתב ושבעל פה. ובה אמר הוא עצמו בהקדמתו לספרו תורת הבית הארוך: מקצתם התאוו תאוה לפתוח להם שער... ולערוך להם שלחן בענין איסור והיתר... ולהודיעם איזה דרך ישכון אור התלכות ההמה כדי להוציאם ידי חובה בשני הרכים המבוקשים והצריכים, התלמוד והמעשה. הנה ידע מאד והתבונן כי לא יספיקו הפלפול והחדוד לכד למלאות חפץ לבם בהיות שאלה לא יביאום אל התכלית הדרושה להם. והנה לרגלי הבחינה הזאת נתן הרשב"א אל לבו לחבר ספר אשר יהיה מיועד למלא את התכלית הזאת הדרושה לרבים, ספר אשר יכלול דיני איסור והיתר, ועתה ממועצתו הזאת יצא ספר תורת הבית, לאמר: כי אין בית אשר לא יצטרך אליו תמיד (הקדמת ת"ה הארוך). ואמנם נשאל המלא המחבר את בקשתו בחבורו ואת בקשת הדורשים אשר בגללם עשה ספרו? נאמר לא! עם שלא נכחיש כי גדול כבוד הבית ברחב פלפולו ובקשת סברותיו בכל זאת את התכלית לאשר יעדו לא השיג. הצופה ומביט בהקדמת הספר הזה מראש ועד סוף הלא יבין מהר כי היו עיניו פקוחות, בעת אשר גמר בלבו לחבר זה הספר, על הקורות אשר קרו את הרמב"ם עם ספרו יד החזקה, ועלה לזכרון לפניו מה רבים היו הקמים עליו וכתבו שטנה על ספרו על אשר כתב את פסקי הדינים החוכים וקצובים בלא ראיות אשר סתן מוצאם. ולמען השתמר מכמו אלה מה עשה? שנה את סגנון ספרו מסגנון ספר יד החזקה של הרמב"ם וכתבו „דרך משא ומתן מאיזה צד באו הענינים כדי שימצא המעיין מקור מוצא המים ויהיו מימיו נאמנים מן הגמרא או מדברי הראשונים ויצא על פי הדרך הזה ידי חובת התלמוד והמעשה (ג"י שם) ומה היה אחרית אלה? כי בנה את „הבית" על יסודי משא ומתן פלפולי. ויהי הבית ארוך ותורתו ערוכה ושמורה בהבאת ראיות במלאכת הפלפול והסברה בעזרת קושיות ודקדוקים ופרקים, וגם קלועה בשאלות והשבוות והשגות והצדקות, אבל בכל אלה התכלית להגיד ולהודיע הלכה ברורה וקצרה לא הושגה. והנה בעינינו המחבר הגדול הזה דומה לאיש העולה מן הפחת (ד"ד היה) גימל

ונפל אל הפח. הוא בקש להרחיק ממנו לזות שפתי המלינים על ספרי הלכות פסוקות חסרות הראיות, ומען על עצמו תלויות המבקשים הלכה ברורה ודרך קצרה, כי אלה לא הרויחו מאומה על ידי תורת הבית הארוך. הלא מה שיקשה עליהם להשיג מתוך התלמוד מפני ארך המשא ומתן ובלבול הפלפול יקשה עליהם עם תורת הבית עזר יותר מטורה האריכות והמין הפלפולים המבלבלים את המבקש לדעת את הענין על נקלה. כי אם נאות הדרך הזה למעינים החפצים בחקירה עסיקה לא נאות לאלה המבקשים הלכה למעשה לצורך הרגע בלי יגיעה וטורה העיון. ובאמת הרשב"א עצמו הבין מהר כי התכלית אשר שם נוכח פניו והבקשה ממנו להידיע בקצרה הלכה ברורה למען דעת את המעשה אשר יעשה האדם לפי דת התורה לא המולא על פי ספרו תורת הבית הארוך, על כן התאמץ וגמר בלבו להוציא מתוך ספרו הארוך את כל התולדות ההלכותיות ועשה ספר תורת הבית הקצר נכון לכל מבקש דעת עקרי הדברים מפשטים מכל משא ומתן ומאריכות הפלפול ומהבאת ראיות על הלבבותיו.

ממעשהו הזה גם נשפוט כי בלבו הכיר הרשב"א את צדקת המעשה אשר עשה הרמב"ם לעמו בחבורו משנה תורה. הלא את אשר עשה רבנו משה במשנה תורה עשה גם הוא בתורת הבית הקצר, זה וזה רק הלכות פסוקות מפשטות בהעדר הראיות ואין הבדל ביניהם כי אם טיב הלשון והמליצה והסודר. אולם בכל זאת היה נחוץ לו לפי דעתו לחבר ספרו זה הקצר, יען כי לא הספיק לו הלכות הרמב"ם. הנה תורת הבית הקצר הלא הוא תולדה מן הארוך אשר בו און וחקר ותקן ענינים חדשים מסברתו ודינים מדינים שונים אשר הוציא מדברי הראשונים ומובן מאלו כי לבעבור זה לא הספיק לו ספר משנה תורה. ובאמת נוכל לאמר כי לא כחירת רבנו משה הספדי היתה תורת רבנו שלמה הספדי אכן נבדלו זו מזו בשיעור הענינים והדינים. הרמב"ם הוציא דיניו מפשוטי התלמוד אבל הרשב"א העלה והביא גם דינים מרקוקי התלמוד על כן פיו ורבו הדינים תחת ידו והיליד חדשים לא שערם הרמב"ם. ואולם נראה גם הבדל גדול אחר בין שני אלה גדולי ספרד במשפט התערה ויסוד הדינים. הנה שמת הרמב"ם בכל חבורו להשתדל ככל יכלת ידו לקרב הדינים אל השכל או לענין היותר קרוב (שו"ת הרמב"ם סי' קמ"ט), הוא הלך בכל ענין אחר הכרעת דעתו וסברת שכלו בלי משוא פנים לאחרים, וכל דבר אשר דעתו מנגדת אליו לא חש לו מפני מי שאמרו יהיה מי שיהיה. עיקר הדין אשר נראה לו מוכרח ומיושר לפי התלמוד הוא היה מדתו, ולא שעה למה שאמרו הגאונים דברים אחרים (שם סי' נ"ה) כל שכן שהיה מואם לעשות גזרות רחוקות להעמים משא על העם (שם סי' ס"ד), כי זה כללו ויסודו שאין ראוי לדיין המורה לאבד ממין ישראלי לאסור דבר המותר אחר גזרת חכמים שאם כן אין לדבר סוף (שם סי' ע"ג). אמנם לא בן היתה המדה אשר שם אותה לו הרשב"א לעינים בהיראה ובמסד הדינים למעשה. הנה בכמה מקומות הלא היא פוסק ההלכה, לפי דעתו וסברתו ולפי היוצא לו מן התלמוד, להיתר, ובכל זה נגד דעתו והברעתו ומבלי משים לב להכרתי הפנימית ולהשכלתו בדבר הנה הוא מחליט לאסור. ואמנם מה ראה על ככה להתכחש לדעת עצמי? יען כי ראה שרבותינו בעלי התוספות או רבנים פוסקים אחרים שקדמיהו פנשו או החליטו הדבר שלא כדעתו, על כן הלא יורה כל משביל כי באופן הזה לא התנהג מחברת הדעת, כי מאימת גדולתם עליו כחד אמרי בינתו ויבגוד במה שהביר בדעתו שהוא אמת, והחליט מעצמו שלא יקיבלו אלה דברי אמת רק להלכה ולא למעשה (ת"ת הארוך ב"א סוף ש"א) ולא עוד אלא אף מפני הספק של (וירד ח"ה)

של בעלי התוספות במל את הדאי שלו אשר העצים בראיות ובסברה (שם בית ב' ש"ג). גם מצאנו במקום אחד שהוא מכריע את ההלכה כן וכן, ומשתבח הרבה בהכרעתו לאמר עליה: זה נראה נכון וברור. ואם הדבר נכון וברור, הלא מן הרין היה ראוי להוסיף על השבח שכן גם ראוי להורות, ואף על פי כן חדל לעשות כן אבל זאת מוסיף ואומר: אלא שאין אני אומר כן למעשה שבשכיל שאני מדמה לא אעשה מעשה שלא כדברי רבותי (ג"ז שם), ובמקומות מפורסם מצאנו בספרו תורת הבית שאמר כי לפי דעתו ופירושו בתלמוד הרין כן וכן אלא שמצא חולק עליו וראוי לחוש לדברי החילק או שצריכים לחוש לדברי רב פלוני מפני שרב מובהק היה, וכלשינו האלה נמצא במקומות אין מספר בספריו. בכל אלה נראה שעשה מנרעות לדברי אמת ממשווא פנים לאישים. ואמנם תולדות אלה החששות ומשווא הפנים לראשונים והגזרות אחר גזרות התלמוד היו היבנות הדינים והחלפת התורות, עד שאם נעריך תורת הרשב"א לעמת תורת הרמב"ם יחשב כמעט בעינינו כאילו נעשתה התורה לשתי תורות. הדרך הזו אחז בו לפניו רבו הרמב"ן אשר קבל בספר פנים יפות דברים אשר ידע כנפשו שאינם נכונים והוא קבלם רק מהיותם דברי הראשונים ובא הרשב"א תלמידו והרחיבו עוד יותר.

כאשר על פני חדושו מרחפת רוח פלפול עזה אשר כמה לא היה לפניו בספר, והגדיל בזה על פלפולו של רבו הרמב"ן עשרת מונים אף כן משפט בהלכותיו אשר אסף בספרו תורת הבית הארוך, זה הספר איננו קובץ פסקים והלכות כשאר קובצים אשר נעשו לפניו בספר, וכבר הראנו לדעת לפני זה משפטו והכוונתו. לא לבד כי נבדל מן הקובצים אשר רק לקבץ פסקים מפשטים מן הראיות שמו למגמת פניהם כי אם נבדל גם מן המחברים פסקי דינים בחבור המקורות והראיות. הנה שאר הפוסקים הספרדים אף שהביאו ראיות מן המקורות היו משתמרים מאד מלהתבלבל בקשיית ופרוקים כאותן ההוויות שבתלמוד, כי אם עשו פשוטים וקצרו הראיות וכתבו אותן בלי משא ומתן גדול ורחב, למען ירוץ הקורא בהן ויהיו מוכנים לכל בלי טרח ועיון רב ועמוק. לא כן הוא ספר תורת הבית הארוך, כלו מלא הוויות קושיות ותרוצות סברות ופירושים ואריכות משא ומתן. והוא דומה ממש לתלמוד לפי דב רפאלים אשר בו, ואף לא על נקלה יושג ממנו לדעת הלכה ברורה, ואין זה הספר רק נמרא בטופס אחר. ולא ארכו הימים והנה אירע דבר אשר גרם כי עוד יקשה יותר על הרורשם מורח העיון בו, ועל מבקשי הלכה מורח החפיש למציא דבר ברור. כי עוד בזמן המחבר קרב אחרי צאת הספר לאור והתפשט בכל הקצוות (הקדמת משמרת הבית) עוד נוספה על אריכותו אריכות ספר אחר נקרא בדק הבית אשר ענינו השגות על תורת הבית, וגם אריכות ספר תשובות אשר בא להגן בעד תורת הבית ולהצילו מן הקשגות ונקרא משמרת הבית ומבין הדבר כי היה העיון בשלשם נחוצ מעתה למי שרצה לדעת הלכה מן הספר. בקנאת סופרים ואולי גם מקנאת איש מרעהו קם אחד מחבמי ספר הגדולים אשר היו בעת ההיא הוא אברהם רבי אהרן בן יוסף הלוי נצר ממשפחת הרב רבי זרחיה הלוי בעל ספר המאורות⁽³⁾ ועשה השגות על ספר תורת הבית הארוך וקראן בשם בדק הבית כמעט

(3) בעל קרא תורות פסק דבריו האומרים שחיה רא"ה נבדל רות בעל המאור יבשה"ג מביא ראיות משבלי תלקס והרשב"א שניהם כתבו שחיה נכרה. אך שניהם קה"ה יבשה"ג לא ראו שהרא"ה בתדושו לכתובות קורא את תורת אדוני וקני רות"ה בעל המאור ע"ש בח"י לקח ל"ג ע"א, ג"א ע"ב, ע"ג ע"ב. רא"ה חיה לו אח אשר קראו מורי אחי והביא דבריו בכ"ם בתדושו ת"ל. גם את הרמב"ן קרא מורי, ובדק הבית כתב כמה פסטים ומורי ר' משה והוא הרמב"ן. ועל במשמרת הבית סוף בית א' וירוש ב"א. עוד מביא בתדושו את ר' יצחק בן אחי ר' בננשתי הלוי וקראו מורי ח"י כתובות דף ס'. (כתב בשה"ג שראה דודר ח"ת)

כמעט לא הניחו לו חלקה טובה בספרו אשר לא חלו בו ידי המשיג. השנותיו החדודות בפלפול ובסברה. כי גם הוא רא"ה המשיג היה מתלמידי הרמב"ן והיה חולץ בעקבות רבו בתלמודו. ויהי כראות הרשב"א את כל אשר נעשה, כי עמד עליו החכם הזה וטלאו לבו לבטל קצת הלכותיו, ויתמרמר אליו בחמת כחו כי לא עצר כח לסבול זאת, ויכתוב עליו מרורות, בקנאה גדולה ובחיסמה שפוכה השיב על השנותיו וקרא את התשובות בשם משמרת הבית, והאריך בו בפלפול עצום מאד¹. ועתה מה נעשה לשלחן אשר ערך לפנינו הרשב"א בעניני איסור והיתר? הלא מן השלחן הזה אך בועת אפים יאכל לחמו הרעב לשמוע דבר הלכה, מי האיש אשר חפץ לרדת לצרך הרגע דין זה או זה כמה יניעות צריך ליגע כמה זמן צריך לאבר עד אשר ישיג התכלית אשר יבקש, בתחלה צריך להעמיק עיניו בפלפול תורת הבית הרחבים כני ים. ואם כבר יגע והעמיק בו עוד לא ימצא מרגוע לנפשו, כי פתאום יפקח עיניו על בדק הבית ותפעם רוחו בראותו כי לשוא יגע אחרי שהבדק הבית מהפך בתחבולותיו את כל הבנין. ולא יצלה לו לצאת ממבוכתו ולרדת פשר דבר לאשר בקש ואשר חפץ עד אם ישוב אל אישיו הראשון אשר החזיק את הבדקים ואשר שם משמרת לבית, ועתה מה יסכן למורה הוראה זה הספר „תורת הבית“ ומה יועיל לו יותר מן התלמוד? כמו בזה כן בזה לא ימצא דברי חפץ הררושים לו לרגע, רק צריך יגיעה רבה ואבוד זמן. ואמת הרבר כי לא נעלם זה מנגד עיני הרשב"א ובלי כל ספק גם הוא עצמו הכיר כי לתכלית ההוראה למעשה טוב יותר הקצור אשר על בן שנה דרכו בספרו עבודת הקדש אשר גם הוא פסקי הלכות מריני תחומין והלכות יום טוב אכל בחר בו דרך קצרה ורק העלה הלכות פסוקות בלי כל משא ומתן ואריכות דברים וכבר ראינו כי גם בתורת הבית עצמו עשה כן שהשמיט מתוכו כל הפלפולים וקצרו לצרך ההוראה.

רוח הסברה החדודה ההולכת בחרושו גם בפסקיו, היא מביעה גם ברוב השיבותיו אשר השיב לשאליו דבר. הנה מספר גדול השבות השאיר הרשב"א אתריו ברכה, כמעט מכל מקומות מושבות היהודים בעולם ניעצו עמו ושלחו אליו שאלות בכל עניני הלכה, גם לא מעט דרשו ממנו דעות בעניני חכמה, וברובן השיב במשא ומתן ארוך ובסברות עמוקות. אמנם כמו בפסקיו שלא עמדו לו סברותיו החדודות להקל באיסורים, להגביל הריגים ולהקטין החומרות כי אם להרחיבם ולהגדילם סאתם, ובכל מקום נראה כי הוא נוטה יותר להחמיר מלהקל, אף כן היה משפטו בתשובותיו. ולהעצים זה די לנו להזכיר פה כלל אחד אשר העמיד הרשב"א באחת ממשבותיו: מוטב נחזור אחרי טענות לקיים דבריהם ולא נדחה דבריהם המקודשים והמקיימים (ש"ת ח"א ס' צ"ח). בזה הראה לנו נמית לבו לבקש בכל ענין טענות לקיים דברי הראשונים ולא לרחותם אף אם טענות צודקות בידו. פעם אחת נשאל בדבר הלכה. ותורעו השואל כי הרמב"ן הורה בדבר האיסור והנה זה השיאל

הרושיו על קצת מכתות כ"י, ותר"י פ"א ממגילה ומגיד משנה פ"ב משבת כתבו שעתה פ"י לתרי"ף: והפ"י הות עוד היה ביד מהר"י בן הניב ככתוב בעין יעקב פ"ב מברכות. ומצאתי בח"י כתובות שזכור פירושו לגמין וב"ק. ובב"ה הרושיו לחלין. ומיהים לו גם ס' התנין ובש"ח"ג מביא ראיות שאינו לרא"ה ויפה כתב, עכשו תנינו ידיו החכם הר"ר דוד קופמאן על כה שכתב חתכם הר"ר דוד ראזין בחבורו על ס' התנין צד 85 והלאה והנכוח ברור שרא"ה בעל ב"ה אינו בשום ענין בעל ס' התנין ושני רא"ה חיו בברצלונה, והעירני עוד שגלבר תתי' שהבאתי יש לו עוד ח"י על ביצת גרמסו בס' מראה האופנים לר' יעקב פינטיסי (היוצא תק"ט). וג"ל שמה שכתב בכ"מ בשם מקובצת לביצת מהרש"א בשם רבו הוא מדברי רא"ה בחרושו שחיה רבו של מהרש"א ובקצה מקומות מזכיר בשם פירושים בשמו בפירושו.

(4) בהקדמה למסכת הבית וגם בפנים הסתיר המחבר שמו, אבל בתשובותיו גלה הסוד והורה שהיא המחבר ע"י בס' שח"ג.

(דוד ח"ה)

השואל בלי ספק רצה לדעת ממנו עיקר הדין, אם הדברים ששמע בשם הרמב"ן הם הלכה ברורה שאילו היה רוצה רק לחוש לדברי הרמב"ן לא היה צריך לשאול את פי הרשב"א, כי לחוש לחומרא אין צורך לחכמה גדולה. אמנם מה השיב לו הרשב"א? הנה נשא ונתן בדבר והוכיח לפי סברתו הפך דעת הרמב"ן וגם הראה לו מפירוש הרמב"ם והראב"ד ההפך מהוראת הרמב"ן, ובהיות כן הלא מן הדין וממדת האמת והצדק היה ראוי שיכריע נגד דעת הרמב"ן כי אין משוא פנים בתורה. ובכל זאת לא מלאו לבו להורות כהכרעת דעתו ממוראו להורות שלא כדעת רבו. ולא עוד אלא אף שלא היה ברור לו שכן יצא מפי רבו, כי הוא לא שמע כן ממנו עם כל זה גם הספק אולי באמת הורה הרמב"ן כן היה לו כח להעבירו מדעתו, ואמר: אם מצאת להרמב"ן ז"ל (שהורה כן) אני אומר שכבר הורה זקן ואין משיבין את הארי אלא שאני לא מצאתי כן (שם סי' תי"ד) ואף כן דרכו ומנהגו במקומות אחרים (שם סי' תמ"ד). ופלא גדול הוא בעינינו לשמוע מפי גדול בהוראה כהרשב"א אשר כל זה לא אניס לו בחכמת התלמוד, ואשר מכל קצוי ארץ וים רחוקים שאלו ממנו הוראות כאשר ישאל איש בדבר אלהים. כי יאמר לשואלו שתשובתי לא תוקח רק להלכה ולא למעשה (שם סי' תתקס"ט), שאיש כמוהו ינדב זמן ועיון ויגיעת בשר ורוח לזקק ולברר דין אחד ויאריך בביאורו בארבעה עמידים גדולים עד שלא ישאר כל ספק בדיון הזה, וסוף כל סוף יאמר: זה נראה בעיני ולא לסמוך על דברי אם הייתי אוסר כל שכן שאני מיקל (שם סי' תשל"). למה הדבר דומה למי שנותן לפני האורח שלחן ערוך מלא מעדני מלך אבל לא יתן לו רשות לאכול מהם ואין לו בהם יתרון כי אם ראות עיניו, זה השואל למח הוא בא אולי בשאלתו? האם להשתעשע עמך בשעשועי דברים? לא! הוא בא לשאול תורה מפיו לדעת המעשה אשר יעשה או יורה לאחרים לעשה. כי לא רצה לסמוך על הכרעת עצמו ואמר אלכה לי אל הגדולים. ואמנם תשובה כזאת מה תועילנו להבליט שאלתו? ומצאנו שכתב בענין היתר הערובות איסור על ידי "קפילא ארמאה" שיש מי שאומר בנדרון הזה (רש"י) שאין להתיר על פיהו אלא אם הוא ססית לפי תומו, והוא מבטל דבריו בראיות נכוחות ובסברה שאין להשיב עליהן? ואף על פי כן אומר לבסוף ומכל מקום ראוי לחוש (שם סי' תצ"ו). אם הדברים בטלים ומבוטלים בכח הראיות והסברה למה נחוש להם ממשוא פנים לאומרם, ואמר עוד באחת מהוראותיו אף שלעקר הדיון הדבר מותר אף לכתחילה מכל מקום טוב להזהר כדי להתרחק מן האיסור (שם סי' קמ"ג). וזה גזרה חדשה לא שערוה חקדמונים אחרי התלמוד, וכבר שמענו את משפט הרמב"ם בדבר הזה באמרו שאין לדיון המורה לאבר ממון של ישראל לאסור דבר המותר אחר. גזרת חכמים שאם כן אין לדבר סוף (עי' ל"ל). ואמנם יותר ממה שהיה הרשב"א בורא חדשות בארץ כחששות וחומרות יען היותו חושש לדברי גדולים אחרים אף שלפי דעתו והכרתו דבריהם לא יתכנו מעיקר הדיון, עוד מצאנו בתשובותיו בכמה מקומות דינים חדשים אשר יסד על פי דקדוקיו בתלמוד וגם באלה תמיד מדת החומרא תרה על מדת הקולא!

ומעתה

(5) קפילא וססית לפי תומו הם שני מושגים מהגדולים. דאדרבה יותר ראוי לחאמין לקפילא הודגש שססיתין על אופנתו וטאו אומר אמת דלא מרע איננותו, מאילו הוא ססית לפי תומו ועי' ב"ר סי' צ"ח ש"ך סי' ב'.

(6) עי' בתשו' ח"א סי' כ"א בריאת שנסמכה לכבר שיש תירוץ להחמיר בפנים הסתירה הע"ב ורצה השואל להכשיר שאין להספק על הספקות. וחשוב הרשב"א להספק ולא להחמיר אלא מדינת ואין וחיספת על הספקות שגם כמה כריות אסרו שלא נזכרו בגמ' ואסרו הסעם מפני שספק לינקב ואף זה כן. ובסי' ס"ז שם הורה הקהל בסברה שהיכנסת בניינת ז"ל נכרי שהכיר ישראל שם בשעת גישתו וקבע בה חלום היא כ"ז (ד"ר ח"ה)

ומעתה נראה כי עוד יותר מאשר הרבה הרמב"ן דיני ישראל והרחיב הנאי המצות, הגדיל לעשות בזה הרשב"א וביחוד בתשובות הרבות⁽⁷⁾.

הנה עד כה היה נגד עינינו הרשב"א התלמודי, החרף בפלפולו בחידושי לגמרא, המעמיק הפלא בפסקי הלכותיו ובתשובותיו, וראינו כי האיש האמין ברוחו הכביר, אבל גם ראינו כנגד זה רפיון כחו מלהאמין בעצמו ולכמות בחכמתו. ראינו כי עם היותו נעלה מאד ברחב לב במחקריו ובעיוניו על כל חכמי דורו היה מצד השני איש ירא ורך לבב בהוראתו, בחבור כל אלה המדות טובות תכונת הרשב"א התלמודי. עתה נשימה עינינו על הרשב"א החכם הספרדי ונראה מה משפטו ומעשהו חיצונית מארבע אמות של הלכה, ומה מינו בשאר החכמות. הנה אם נתבונן בדרכי תלמידו הלא נכיר עד מהרה כי כרבו הרמב"ן היה מרוח חכמי צרפת עליו בלמודו, וכמו כן נראה כי גם במנהגי חייו כמעט היו מחשבותיו כמחשבותיהם לכל דבר. ועתה אולי נוכל לחשוב כי בכל עניניו נהפך לאיש אחר, כי פשט כל משפטי ארץ ספרד ולבש כסוד את רוח חכמי צרפת לכל משפטיה ותקנותיה, עד כי כמיהה כמותי, וזה הלאה את כל חכמות ספרד ארץ מולדתו ומכורתו וחניכו, ולא ידע גם לא חפץ במחקריהם, חכמות ומחקרים אשר מאז נתנו ליהודים בספרד יתר שאת ויתרון הכשיר חכמה על היהודים בארצות אחרות, ואשר הם הגדילו את שם חכמי ספרד בעולם וינמלסו וינשאום למעלה ולתהלה עד זמנים רחוקים. לא כן הוא! הרשב"א לא ניפל היה בידועת החכמות מאשר חכמי ארצו, והיה בקי בכמה מדעי התבל. הוא טעיד כן על עצמו, כי החכמות לא כנכריות נחשבו לו. ויהי בעת המחלקה הגדולה אשר היתה בספרד על אודת העסק בפילוסופיה (אשר ענינה יתואר כמה שיבוא) כתב אל אחר מחכמי דורו הוא החכם רבי יצחק דלמאש בענין המחלקה, ואמר שם עם הספר: עלה בדעתה (של המתנגדים) שאין לנו חלק בבינה, לא כן הדבר ידענו ושמענו אותן החכמות הרמות וידענו מה מיכן (מנחת קנאות סי' מ"ג), וכמו כן אם נבינה בפירושו על האגדות הזרות שבתלמוד (נדרפטי בע"י להר"י בן חביב) נראה כי לא סר מדרך החקירה של חכמי ספרד המתונים, וכי בהרבה מקומות היה לו הספר מורה גבולים של הרמב"ם לעינים ולמורה דרך, וכפרט בביאור המלות שבמקרא המורות על הגשמה, ובפירושו על האגדות ידבר במקום אחד מיתרון הנפש הגבוהות על הנפש הפהולוסופית וכל דבריו הם העתקה שהעתיק מלה במלה מספר עגולות הרעיונות להחכם הערבי אבטליוס על פי העתקת רבי משה אבן תבון מערבי לעברית⁽⁸⁾. בקיאותו בחכמות ובמדע נודעת לנו גם מתוך כמה מאמרים בתשובותיו אשר השיב לשאלים בדרכי חכמה. אמנם אם נשאל איך איש אשר אלה לו איש אוהב חכמה ומבקש דעת יתוצב כצר נגד דורשי חכמה ושוחריה וירדפם כסופה בעת אשר הוא עצמו הנהו מסבבשיה, ובמה שיבא הלא נראה כי היה הרשב"א רודפם עד חרמה? על זה התשובה: יען וביען כי היה בקי בספרות חכמת המחקר הספרדית והבירה עד יסודת אף על כן עשה את אשר עשה. הנה מרעתו אותה היטב ידע מאד כמה צריך

האדם

הנבירי אי חוששין שמה בשומן הורר והשיב אין חוששין וכו' ואפילו הוא של נכרי אין חוששין עכשו שאמר הוא להם ועונשין עליו מפני שאוכלין אותה בימים שאמרו להם באכילת בשר וכדבר שאין דרכם אין חוששין.

(7) יש בתשובותיו כמה תשובות נפחות שאינם מסנו כמו קצת תשובות מהר"ם מרוטנבורג. ובמיוחדות לרמב"ן אשר הם באמת תשובות הרשב"א יש קצת תשובות מהרמב"ן. ומצאתי דאחי ידי הולדות הרשב"א מהרב החכם ד"ר פערלס וכו' סדר יפה ספרי הרב ושותי רוב הרבנים השואלים ומקומות ידושים הקורא שם. ולרגל המלאכה אשר לפני אין הפרצאות עקר תכליתי.

(8) ע"י בספר עגולות הרעיונות לתחכם הערבי שה"ל חכם ר"ד קויפמאן עם הערות מהכיתוב שם בצד 41 העיר בצדק החכם הכו"ל על הדבר הזה וי"ל הערות כתבתי הדברים בפנים (ד"ר ח"ת)

האדם להיות מתון ונזהר בדרשו בה, וכמה צריך להיות חזק באמונתו ואמיץ ביראת ה' לבל יכשל בה ולבל ירח נדח מני אורח דת ישראל. ידע כמה חללי אמונה הפילה זאת החכמה בעמנו והעבירה רבים מן האמונה המהירה, וכמה מן הצעירים בעם הוטו ברב לקחה ונדחו מאחרי מנהג אבותיהם התמימים ביראתם את האלהים, ועל כן היא הדורש אותה אף הוא היה מעריה. אבל לא היה לה כשונא מוכה כסגורים אשר בקנאתו עם הרע גם את הטוב וכלה, אשר יכלה מכרם החכמה הענבים עם הבאשים, מנן המדעים את הפרחים עם הקוצים, יחד המועיל עם המזיק כי אם רק את הצד אשר יסכן בו האדם אותו שנאה נפשו ובו מאם אבל הצד הטוב המביא תועלת מוסרית אותו אהב ויבחרהו ויקרבהו.

ככל חכמי ספרד היה הרשב"א אוהב את החקירה בחכמות אבל דכאה תחת רגלי כל מקובל בעם. בבחינת החקירה הזאת היתה לו ששה מיוחדת, ששה נבדלת מאד משטת שאר חכמי ארצו אשר שמו רוב עסקם בפהילוסופיא הדתית, וביוחד משטת הרמב"ם, כשנתבונן בדבריהם נראה כי הם יצאו מן ההנחה כי חכמת הפהילוסופיא המקימת במופתים הגיוניים לא תכחיש חכמת קדמיניו בשום ענין. לדעתם הפהילוסופיא האמיתית היא ממקור ישראל, אמנם בצוק העתים אבדה מבינינו ורק נשארו ממנה דמוים דקים בדברי חכמי היהודים בעלי האגדה והמדרש. בהם ימצאו עוד רושמים נושארית החכמות ההן אבל לא נכרו לעיני כל, אך החוקר הפהילוסופי יכירם בעמק עיונו, ואולם בהמצא בדברי חכמינו באגדת התלמוד ובמדרשים דעות וענינים שונים אשר בשום ענין אין אפשר להתאימם עם השכל הישר כי אם להפך שיש מוכחשים כן השכל אז יחליט החכם הפהילוסופי כי אין אפשר שדברים כאלה נאמרו מקבלה אמיתית כי אם הם דעות יחידות של יחידים אשר אין אנו מחויבים לקבלן למרות עיני שכלנו. ואף אם הן רשומות בכתב בתלמוד, אין רשימתן מחייבת אותנו לקבל ולהאמין דברים מוכחשים מן השכל והדעת. ואולם הרשב"א לא הלך בדרך הזה. שטתו היתה "כל שהקבלה הנחתו לא תנצחנו החקירה". וכמה יודע אפוא מה היא בכלל קבלה? כל מה שכתוב בתלמוד אף אם נזכר בשם יחיד. כי אין דעה יחידית בתלמוד אם אין רבים חולקים עליה בפירוש, כי כל דעת יחיד שקבל בעל הגמרא והעלה אותה בתלמוד היא מוסכמת ומקובלת ממנו ומחויבים אנו לקבלה. פעם אחת נשאל על דבר נצחית העולם וקיומו לעד. שהרמב"ם החליט על פי מדת החכמה שהעולם קיים לנצח כי לפי יסודי חכמת הטבע אין אפשר שיהיה נפסד כלה. וזה הוא נגד האגדה שבתלמוד "שית אלפי שנים הוי עלמא וחד תריב" ועשה הרמב"ם זאת הדעה דעת יחידית שאין אנו חייבים להשנית עליה אם היא סותרת השכל. ושאל השואל: אם יש ראייה על הדעה הזאת שבתלמוד אם לא? והשיב על זה הרשב"א "לפי החקירה אמת הוא שאין קצב לעולם, אבל כל שהקבלה הנחתו לא תנצחנו החקירה, וכמו שהחקירה אינה משגת כמה דברים בטבע הנמצאות - ומי בא כבר בסוד האבן השואבת - בן אין לרתחכם מצד החקירה על הדברים המקובלים באומה. ועוד למה נסמך על החקירה המבטלת את הקבלה אולי החקירה כוזבת ממעוט ידיעת החוקר, ואולי יעמוד חוקר אחר ויגלה סתירה מי שקדמו כמו שקרה בשטות הפהילוסופים שבטל המאוחר שבת הקדומים" סוף דבר אמר: שמסכים עם חכמי ישראל אם יפרשו קצת כתובים בדרך משל מפני שהענין רחוק אצלם לפי הנחת השכל מלבד שלא תהיה הקבלה מנגדת שהקבלה למעלה מן החקירה. והנה בדברים האלה שמענו מרוב אלינו הרשב"א החוקר. ואמנם אף הוא בחקירתו הרגיש מאד כי אין דבריו מספיקים לשכך את לב השואל המבקש ראיות נאמנות ומוכחות מן הדעת, כי השאלה עוד עומדת על מתכנתה. עד

אנה הניע הקבלה הזאת אשר נסמך עליה ולהרחיק מפניה החקירה ולהכבידה? ולהשיב על זאת שב הרשב"א החוקר אל תכונתו העצמית והשיב על השאלה הרשב"א התלמידו ושפט משפטו ברבר השאלה הנעלה הזאת וכאלו ידבר במשא ומתן של הלכה בדיני שבת או בשר בחלב. וזאת היא תהלוכה הניוונו. הנה בעל כרחנו מוכח ומוכרח הדבר, כי דברי רב קטינא – אשר הוא בעל הדעה מחרבן העולם בכלות האלף הששי לבריאתו – הם קבלה ואינם דעה יחידית, מפני שאין אנו מוצאים בתלמוד חולק על זאת הדעה, ואלו היו דברים בטלים לא היו כותבים אותה רבינא ורב אשי בתלמוד בלי מחלוקת, ולהפך הלא הם בעלי התלמוד מפרשים את המדרש שבברייטא „מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת" על פי דעתו של רב קטינא ומוכח שהדעה הזאת היתה מוסכמת להם (ש"ת ח"א סי' ט'). ועתה הלא מביאר לפנינו כי לא הלך הרשב"א בשטת הרמב"ם ברבר הזה, וכי לדעתו כל אגדה שבתלמוד אף שהיא מוכחשת מן השכל אין לזוז ממנה יען כי היא קבלה באומה, כי אחרי שנמצא שרבינא ורב אשי העלוה בתלמוד, אות הוא לדעתו כי היא קבלה. הרשב"א בשטתו הזאת לא לבד נגד הרמב"ם כי אם יחזיקנה גם למרות פני הנאונים רב שרירא ורב האי בנו אשר גם הם בעלי שטת הרמב"ם בענין הדעה היחידית. ובענין ערך האגדות עליהם אמר רב שרירא שהרבה מהם (כלומר ממדרשי אגדה) רק אימרות הם, ויש מהם שהוא בן ויש שאינו בן, לכן אין סומכין על האגדות, והנכון מהן מה שמתחזק מן השכל ומן המקרא נקבל מהם. ועוד יותר מפורש הדבר בהשוכה מרב האי גאון אשר כתב כל הנקבע בתלמוד מחזור הוא ממה שלא נקבע בתלמוד ואף על פי כן האגדות הכתובות בו אם לא יכונן או ישתבשו אין לם מוֹך עליהן... אבל כל הקבוע בתלמוד שאנו מצווין להסיר שבושו יש לנו לעשות כן כי לולא ישיש בו מדרש לא נקבע בתלמוד, ואם אין אנו מוצאים להסיר שבושו נעשה ברבר שאינו הלכה (עי' דרו"ד ח"ד צד 171 וצד 178). והנה יבואר לכל מעיין משכיל כי כל זה הוא להפך מדעת הרשב"א. והנה עתה ניכל לצמצם שטת הרשב"א בפנה הזאת בדברים אחרים: אין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד כל דבור ודבור כאגדה שהם כלם קבלה והם למעלה מן החקירה.

מתוך הדברים האלה הנה נראה ברור כי במנהגו של הרשב"א בחקירה ההלכותית ובענינו בתלמוד „לחזור על תשענות רק לקיים דברי הקדמונים. ולא לרחות דבריהם המקודשים והמקיימים" אף כן היה משפטו ודרכו בחקירה הפהילוסופית. בהשתמשו בה ונעזר בה בענינים תוריים רק בקש לפרש דברי החכמים להעמידם ולהחזיקם על פי מדות החכמה. אבל לא לתלות אמתת דבריהם בהסכמתה, שאם תסכים עמהם אז הם אמת ואם לא, לא, כי אם כל דבור מדבריהם קרוש יאמר לו וכלם איו בעיניו קבלה אמתית ואינם צריכים להסכמת החכמה, אמנם אם החקירה מתאימה עם הקבלה אז טוב ונעים לו ותנות דעתו על זה, אבל אם לא אז הקבלה עומדת למעלה מכל חקירה, כן היתה לו החקירה בחכמה כלי לשית דברי חכמים וכל אגדה ואגדה הכתובות בתלמוד, אבל הם לה האדונים, ואף אות אחד מאיו אגדה אשר מצאה מקומה בתלמוד לא יתכן לבטל בגללה. ולא נתמה על החפץ הזה, הרבה עשו המאורעות בורותיו להעצים בקרבו דעתו הזאת, תורה הנסיון בזמנו היא מלמדו והוא חרתה כי מאד היה דרוש לו לעמיד נגד פריצי עם ונגד דעות קצת אנשים מן המשכילים בדורו אשר נחשבו לו סכנה לתורה ולדת ישראל. הוא היה הגבר אשר ראה השעוררה הגדולה בדעות הדתיות אשר פרצה פרץ בבית ישראל בספרד ועוד יותר בקצת קהילות פרבנצה, בתעוהם סורך השכל על ידי הפהילוסופיא מעוקשת.

אין הפה יכול לדבר מה רבו הדבות הרעית אשר יצאו על יושבי ארץ פרבנצה בעת ההיא. הקול נשמע בכל הארץ כי כלם קשר בוגדים בתורה, כי נתעים מן הפהילוסופיא היונית עושים את הספורים בתורה משל, גם מעשה המצות משל, עוד כי היו אלה מושלי משלים, למשל ולשגינה בעיני יראי ה' וחושבי שמו. הדבות האלה אשר כל שומעיהן תצלינה שתי אוניו, הובאו לפני הרשב"א, ואיך בשמעם לא יחדר לבבו על השמועה ולא העגם על הרעה נפשו בקרבו מדאגה מדבר מה יהיה אחרית אלה? ואיך לא יתאמץ הוא, אשר כח בידו למחות, לגדור נדר ולעמוד כפרץ? ועתה נוכח מעמדים כאלה אין גם פלא אם נראה את הרשב"א מצד האחד מזריו על המרה בגדריו נגד בעלי החקירה, אשר ום מצד האחד גם כן מפריזים על המרה בחקירתם ובהשכלתם.

פרק רביעי

קנאים ומתנגדים

המריבות פרצו פרץ על פני פרץ בכמה קהילות שבפרבנצה. הקנאים הגדילו מדורתן והיתה ללהב אש אוכלה עד אכדון האכל. אחד מאלה הקנאים והראש עליהם היה החכם רבי אבא מרי בן רבי משה מלוגיל. נכבד בעדו חכם תלמודי גם יודע בחכמת הפהילוסופיא: האיש הזה הרעיש את העולם בחמת קנאה ובאיבה על המשכילים שבפרבנצה וקרא אחריהם מלא כי הם מגלים פנים בתורה על פי חכמת הפהילוסופיא היונית. הרשב"א הוישב בברצלונה בקצה ארץ ספרד. אשר שמעו היה הולך בכל המדינות והכל היו סרים למשמעתו כבר היה בעת ההיא זקן בא בימים מאד. אף כי לא ידע מכל אשר נעשה בפרבנצה בכל זאת התעורר להחזיק במריבה, כי זה האיש רבי אבא מרי לקח לבו - יען כי בצבעים שחורים ונוראים האר לפניו את המעשים אשר נעשו בארצו, ובקש והתחנן לפניו לעזור לו במלחמתו נגד אלה הפורצים ולבנות גדר הדחייה, (מנחת קנאות סי' א'). הן אמנם כי הרשב"א לא בחפזו יצא לקראתם וימים רבים מאן להתערב בריב לא לו ולהכניס נפשו במחלוקת אשר לא ידע ענינה ממראה עיניו. גם במכתבו הראשון אשר כתב לרבי אבא מרי תשובה לבקשתו השיב פניו ולא רצה למלאות את אשר בקש מדאגה מדבר פן יעמוד לרוח כי הם המשכילים ואשר עמם בקהילתם, "יאמרו אליו מי זה בא לרדותנו בתוך ביתנו" (שם סי' ב'). ואמנם מאד חזקו עליו דברי המקנא העז והפצרתו בו עד כי רפתה דעתו מלהתנגד לו עוד. וכלי ספק פחד הרשב"א בלבו פן יאמרו עליו כי הוא מן האנשים האומרים אך שלום יהיה בימי, אשר יש בידם לסחות ולא ימחו, אז התאמץ לבלתי עמוד עוד מנגד אבל נתן אל לבו לידע ולהודיע סאנשי אמת את דבר המריבה. וימחר לפנות אל נכבדי הארץ הקרובים אל המכשלה אשר ידעם כי הם תמימים באמינותם ואנשי אמת וראוים לסמוך על דבריהם, לשמוע מפייה מה שורש דבר נמצא בכל הדבות אשר כתב אליו רבי אבא מרי. אז שלח מכתבים אל הגביר החכם דון קרקש וידאל בעיר פרפינגאן ואל אחיו הגביר דון בונפשו וידאל, לשמוע מה בפייהם על אידות הדבת ששמע. ויהי ראשית דברו אליהם שיעמידוהו על עיקר הלעז המתפשט במדינה כי נמצאו שם כותבי שטנה על התורה אם אמת הדברים אם לא. שאם אמת כן היא אז אני צריכים לדון ספריהם כספרי קוסמין וראוים הם להשרף, וחייבים להתעורר נגדם ולקנא לאלהים ולתורתו (שם סי' י'). והנה יוצא לנו מזה כי לא ידע

הרשב"א

(ד"ר ח"ה)